

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

ՄՈՆԹԵ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ
ԺԱՅՈՒԱՓՈՐ ԴԱՄԲԱՐԱՆՆԵՐԸ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ
ПАМЯТНИКИ
АРМЕНИИ

16

УРАРТСКИЕ
ПАМЯТНИКИ

ВЫПУСК
III

МОНТЕ МЕЛКОНЯН

УРАРТСКИЕ ПОГРЕБЕНИЯ В СКАЛАХ.
ОПИСАНИЕ И АНАЛИЗ

С. А. ЕСАЯН, А. Н. БИЯГОВ, С. Г. АМАЯКЯН, А. Г. КАНЕЦЯН
БИАЙНСКАЯ ГРОБНИЦА В ЕРЕВАНЕ (2)

А. С. ПИЛИПОСЯН, А. Е. ХАЧАТРЯН
ВАНТОСПСКОЕ ПЕЩЕРНОЕ ЗАХОРОНЕНИЕ ГЕХОВИТА

Р. А. МКРТЧЯН, П. С. АВЕТИСЯН
ПАЛЕОАНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ИЗ
УРАРТСКИХ ПОГРЕБЕНИЙ
В ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ 8—6 ВВ. ДО Н. Э.

ИЗДАТЕЛЬ: ВОЕННО-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ "АЙКАКАН БАН"
ЕРЕВАН 1995

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

16

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ

ԳՐԱԿ
III

ՄՈՆԹԵ ՄԵԼԿՈՆՅԱՆ

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԺԱՅՈՒՓՈՐ ԳԱՄՐԱՐԱՆՆԵՐԸ.
ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՎԵՐԼՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ս. Ա. ԵՍԱԅԱՆ, Լ. Ն. ԲԻՅԱԳՈՎ, Ս. Գ. ՀՄԱՅԱԿՅԱՆ, Ա. Գ. ԿԱՆԵՑՅԱՆ
ԵՐԵՎԱՆԻ ԲԻԱԿԱՆՈՒՄԻ ԳԱՄՐԱՐԱՆԸ (2)

Ս. Ս. ՓԻԼԻՊՈՍՅԱՆ, Լ. Ե. ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

ԳԵՂՂՈՎՏԻ ՎԱՆՏՍՈՊԳՅԱՆ ՎԻՄՓՈՐ ԳԱՄՐԱՐԱՆԸ

Ռ. Ա. ՄԿՐՏՅԱՆ, Գ. Ս. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԳԱՄՐԱՐԱՆՆԵՐԻ
ՀՆԱՄԱՐԳԱՐԱՆԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԸ Մ. Թ. Ա. 8—6-ՐԳ Գ.Գ.
ՊԱՏՄԱՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՆՏԵՔՏԻՄ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ՝ ՈՒՋՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԵՍ
ԵՐԵՎԱՆ 1995

Տարալեզու է ՀՀ ՊՊԱ հնագիտության և պատմության ինստիտուտի
գիտական հոդվածների ժողովածու

Քմբակյանների կոթողներ

Բ. Ն. ԵՍԵՅԱՆ, Ա. Ա. ԲԵՅԱՅՈՎ, Տ. Գ. ԻՄԱՅԱԿՅԱՆ,
Է. Վ. ԿՆՆԻՍՅԱՆ, Ա. Ա. ԵՂՅԱՆ

Պրակտիկ արտադրանքային համալիր
ԱՐՄՈՆ ԳԵՎՈՐԳԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

THE ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS AND SPECIMENS OF ARMENIA

16

MONTE MELKONIAN

URARTIAN ROCK-CUT TOMBS: A DESCRIPTION AND ANALYSIS

S. A. YESAYAN, L. N. BEYAGOV, S. G. HMYAKIAN, A. G. KANETSIAN

A BIAINYAN GRAVEYARD IN YEREVAN (2)

A. S. PHILIPSIAN, L. E. KHATCHATRIAN

VANTOSPIAN ROCK-CUT TOMB AT GEKHOVIT

R. A. MKRITCHAN, P. S. AVETISIAN

PALAEOANTHROPOLOGICAL MATERIALS FROM URARTIAN BURIALS IN THE HISTORICAL AND
ARCHAEOLOGICAL CONTEXT OF THE 8TH—6TH CENTURIES B. C.

ՄՈՆՈԳ ՄԵԼԿՈՆԻԱՆ

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ

ԺԱՅՈՒՓՈՐ

ԴԱՄԲԱՐԱՆՆԵՐԸ.

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՎ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մ 537 Ուրարտական ժայռափոր դամբարանները. նկարագրություն և փորձաքննություն (Մուրեի Մելկոնյան (անցյալի) թաղամասից Ա. Ա. Փամպուկյանի): Երևանի ինստիտուտի դամբարանը (Ա. Ա. Եսայան, Լ. Ն. Բեյագով, Ա. Գ. Հեյաջյան, Ա. Գ. Իմայակյան): Գեղարքունիքի պալատական վիճակագրական դամբարանը (Ա. Ա. Փիլիպոսյան, Լ. Ե. Խաչատրյան): Ուրարտական դամբարանների հնամենի դամբարանային կոթողները: Թ. ա. 8—6-րդ դդ. պատմական համալիր (Ռ. Ա. Մկրտչյան, Գ. Ա. Ավետիսյան): —Էջ: Հրատարակիչ՝ Հայաստանի Կոմունիստական կուլտուրայի հանրապետության հրատարակչություն, 1995, 107 էջ, 42 նկար: (Հարատարակչի հասցե: Երևան, Կոմունիստական կուլտուրայի հանրապետության հրատարակչություն, 1995, 107 էջ, 42 նկար:)

Այս աշխատանքը նվիրված է Մելկոնյան վանքի դամբարանների, որոնք նախկին ևս Արևմտյան Հայաստանի տարածքում էին, և մեր հանրագիտության տարբեր շրջաններին: Այստեղ ներկայացվում է նաև Երևանի թաղամասի դամբարանի նյութը: Պատմական համալիրը ներկայացնում է ինչպիսիք է հնագիտական համալիրը կարող է լինել: Կոթողները համարվում են հնագիտական համալիրի կենտրոնը: Մելկոնյան և Վանոսպյանի դամբարանները (և նաև Երևանի դամբարանը) համարվում են հնագիտական համալիրի կենտրոնը: Պատմական համալիրը համարվում է հայ ժողովրդի, ՀՀ Արևմտյան վանքերի, կոթողների և պատմության մասնագետների:

Պրակտիկ արտադրանքային համալիրը պատկերվում է Մելկոնյան ինստիտուտի:

Պրակտիկ արտադրանքային համալիրը պատկերվում է Մելկոնյան ինստիտուտի:

Պրակտիկ արտադրանքային համալիրը պատկերվում է Մելկոնյան ինստիտուտի:

© Մուրեի Մելկոնյան ինստիտուտ
© ՀՀ ՊՊԱ հնագիտության և պատմության ինստիտուտ

ՄՈՆՔԵ ՄԵԼՐՈՆՅԱՆ

(1957—1993)

Մովելը է 1957 թվականի նոյեմբերի 25-ին, Գալիֆոնիա նահանգի Ֆրեզնո քաղաքից 40 մղոն հեռու գտնվող Վայսելիա ավանում: Հաճախել է տեղի միջնակարգ դպրոցը: 1969—1970 թվականներին քննադրելով ճամփորդել է Ալյուսկայի և Միջին Արևելքի 41 երկրներում, այցելել է Արևմտյան Հայաստան՝ իր պապերի տունը: Այդ տարիքում Մոնթե Մելքոնյանը առաջին անգամ գիտակցել է իր հայ լինելը:

Վայսելիա վերադառնալուց հետո որպես առաջնակարգ աշակերտ 1973 թ. ուղարկվել է Հասարակ, որտեղ սովորել է 18 ամիս, Օսմա քաղաքում: Վայսելիայի երկրորդական վարժարանն ավարտելուց անմիջապես հետո ընդունվել է Բերկլիի (Գալիֆոնիա) համալսարանի հին ասիական ժողովուրդների պատմության ու հնագիտության բաժնիք: Բացառիկ քննությունները և ներքին ուսուցման 4 տարվա ծրագիրն ավարտել է 2,5 տարում:

Սովորելու տարիներին մի քանի րեկերների հետ հիմնադրել է Բերկլիի համալսարանի «Հայ ուսանողական միությունը»: Ապրիլի 24-ի առթիվ «Հայ ուսանողական միության» նախաձեռնած հայ ժողովրդի պատմությանը նվիրված լույսնախնդարի հիմնական կազմակերպիչներից մեկն է եղել:

Հետաքրքրված լինելով հայ ժողովրդի պատմությանը և ուսումնասիրելով նրա ծագումը՝ իր ավարտաձևօր գրում է ՈՐԿարտոսի ժառանգորդ դամբարանների մասին, որը պաշտպանում է 1978 թվականին: Այնուհետև գիտնում է Օրսֆորդի համալսարան ուսումը շարունակելու, իսկ 1978 թ. մարտին մեկնում է Լիբանան՝ հայրենիքին ավելի մոտ լինելու և

մայրենի լեզուն սովորելու համար: Նույն տարում Լիբանանից մեկնում է Իրան և Հարավարևմտ մասնակցում «Հոյ և մշակութային» կազմակերպած պեղումներին: Դժբախտաբար հետագայում այլևս ժամանակ չի ունենում զբաղվելու իր մասնագիտությամբ:

Լիբանանում նվիրվելով նորագույն հայ ազատագրական պայքարին՝ հրաժարվում է Օրսֆորդում ուսումը շարունակելուց, ուր աղբյուրն ընդունվել էր:

1980 թվականին միանում է Հայաստանի Ազատագրության Հայ Գաղտնի Բանակին, 1981-ին կեղծ անձնագիր կրելու մեղադրանքով և Հոտում թուրք զինաբանի դեմ մամուլործ կատարելու կասկածով ձերբակալվում է և մեկ ամիս հետո ազատ արձակվում: Այդ թվականից սկսում է ընդհատակում ապրել: 1983 թվականին մի խումբ ընկերների հետ հեռանում է ԱՄՀԳԲ-ից և ապրում է լիակատար մեկուսացման մեջ: 1985 թվականի նոյեմբերին երկրորդ անգամ ձերբակալվում է Փարիզում, դաժնյալ կեղծ անձնագիր կրելու մեղադրանքով: Մինչև 1989 թ. հուլիսը ամբողջ մնում է ազատագրման մեջ: Մեկուսացման և բանտարկության տարիներից հայ ժողովրդի նորագույն ազատագրական պայքարի մասին հողվածներ է գրում, որոնք տպագրվում են Փարիզի «Հայ պայքար», Լոնդոնի «Կայծեր» թերթերում և Անն Ֆրանկիստրի «Լեզրդարապետ» ամսագրում: Այս հողվածների մի մասը և կազմակերպական քննչի նամակները՝ «Պայքարելու իրավունք» խորագրով հրատարակվել են առանձին գրքով, 1990 թվականին: Հնդկական վերանայումից հետո 1993 թ. այն վերա-

կրատարակվել է: Գիրքը գրվել է անգլերենով: Մեկուսացման տարիներին Մոնթե Մելքոն-լանն իր ընկերների հետ միասին աշխատել է ՀԱՀԳԲ-ի և Լորադուչե հայ պատագրական պաշարի պատմության մասին գրքերի վրա: 1984, 1986 և 1988 թվականներին այս աշխատությունները լույս են տեսել Լոնդոնում, անգլերեն լեզվով:

1989 թվականին, ազատ արձակվելուց հետո, Մոնթե Մելքոնյանը ուղարկվել է Հայրավայրի եմին: Այստեղ նրան է միացել կինը՝ Մեղան, և միասին անցել են Արևելյան Եվրոպա, որտեղ բազմաօտյակ են շուրջ երկու տարի: Այդ ժամանակահատվածում հայերեն են թարգմանել վերոհիշյալ երեք աշխատությունները, որոնք այնուհետև լույս են տեսել 1994 թ. մեկ գրքով, «Ժրականություն» ընդհանուր խորագրով:

1990 թ. հոկտեմբերին Մ. Մելքոնյանը անցել է Հայաստան: Մինչև 1991 թ. սեպտեմբեր ամիսը զուգահեռաբար կատարել է գիտական ու փնտրագիտական աշխատանքներ:

Հայաստանի գիտությունների ակադե-

միայի մասնագետների հետ շուրջ 8 ամիս աշխատել է «Հայաստանը և իր հարձանները» ծավալուն գիրքը կազմելու վրա: Գծաբանությանը դարձյալ ժամանակ չի ունեցել ամբողջովին նվիրվելու իր սիրած գործին՝ գիտությանը, և, առաջնահերթ համարելով հայրենի երկրի պաշտպանության կրճատմանը, մեկնել է ռազմաճակատ:

Մոնթե Մելքոնյանը դարաբաղան ուղարկում էր իր ներքին ձայնի, իր խոչը ու աշխարհայայրի թելադրանքով, իր կյանքի տրամաբանության բերումով: Եվ այնտեղ էլ գտավ իր իմացյալ մտից (1993 թ.)՝ մեծ հետադարձություններով, երազանքներով ու ծրագրերով լեցուն կյանքը նվիրարձեցրելով իր ժողովրդի գոյատևման մեծ գործին...

Մոնթե Մելքոնյանը տիրապետում էր անգլերեն, հայերեն, ֆրանսերեն, իսպաներեն, ճապոներեն, թուրքերեն և իտալերեն լեզուներին, որոշ չափով գիտեր նաև պարսկերեն և քրդերեն: Ընկերների ու դասակարգների վերաբերյալ նա հետոս պատմության և հնագիտ էր:

ՄԵԳԱ ՄԵԼՐՈՆՍԱՆ

ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

Գիտական հասարակացությունն է ներկայացվում հայ ժողովրդի արժանավոր զավակ Մոնթե Մելքոնյանի «Ուրարտական ժայռափոր դամբարանները» աշխատությունը, մի մաքուր, որև իր երիտասարդ կյանքը նվիրարձեցրել Հայաստանի անվախությունը, ժողովրդի արդար իրավունքների պաշտպանության մեծ գործին: Մոնթեի կարճատև, բայց հարուստ ու բովանդակալից կյանքի մեջ իրենց որոշակի տեղն ունենի նրա գիտական հետաքրքրությունները:

Իր համալսարանական կրթությամբ Մոնթեին հնագիտ էր և ուներ մասնագիտական լավ պատրաստակալություն, գիտեր լեզուներ: Նրա տրամաբանական կրօն մտածողության, պատմաբանաբանական և հասարակական-տնտեսական հարցերի վերլուծությամբ պատմահնագիտական և ճարտարապետական հուշարձանների բազմակողմանի քննության մասին է խոսում «Ուրարտական ժայռափոր դամբարանները» նկարագրություն և վերլուծություն աշխատությունը, որը Բերկլիի համալսարանում հեղինակի երկարատև պրպատմների արդյունք է: Աշխատանքը թև գրված է 1978 թ., բայց չի կորցրել թարմությունը և այժմանակալությունը:

Ուրարտական միմափոր կառույցները, մասնավորապես դամբարանները, ուրարտական կողորդչին ճարտարապետության յուրօրինակ անընդադրժություններ են, որոնք բավական հարուստ նյութ են տալիս պաշտամունքի, թաղման ծնախ, շինարվեստի, հասարակական բնույթի այլևայլ հարցերի վերաբերյալ և Հայկական բարձրակարգակի ու Առաջավոր Ամիայի մշակույթների փոխա-

ղընդությունների վառ արտահայտություն են: Մոնթեի աշխատանքի արժանիքներից մեկն էլ այն է, որ նա փորձում է պատասխան տալ այդ կնճռոտ խնդիրներին և յուրովի է մտնում խնդրոս առարկայի վերլուծությանը: Փաստորեն սույն աշխատանքը ուրարտական դամբարանային հուշարձանների համապարփակ ուսումնասիրության առաջին փորձերից մեկն է:

Ուսումնասիրվող դամբարանների նյութերը գիտական ջրջանառության մեջ են դրվել տարբեր հեղինակների կողմից: Անվայն Մոնթե Մելքոնյանի աշխատության մեջ դրանք միավորված են մեկ մտածողությամբ, որոշակի և լուրջ գիտական նվառառումներով:

Ըստ հետաքրքիր են նրա դիտողությունները դամբարանների մանրամասնի նշանակության և ծագման մասին, մասնավորապես, ուրարտական կամարաձև վերնամասով որմնախորշերին ու ժայռափոր դամբարանների կամարաձև առաստաղներին տեղական ծագում վերագրելը, որոնք ուրբափորների կազմում են աշխարհիկ և վերներկրյա շխտությունների հետ: Մեծ աշխատանք է կատարված որոշելու համար այն աշխատանքը, որը ծախված է ուսումնասիրվող յուրաքանչյուր դամբարանի կառուցման ժամանակ, մի հանգամանք, որն օգնում է հեղինակին ճշգրտելու այդ դամբարանների ժամանակագրությունը և հետաքրքիր եզրահանգումներ կատարելու՝ կապված ուրարտական հասարակության սոցիալական կառուցվածքի հետ:

Թարևել, ընթերցողը փնտր է հաջի անել, որ այս աշխատությունը բարձրամար երիտա-

արդի մտքի արդյունք է, նրա դիպլոմային աշխատանքն է: Ընդ որում հեղինակն այդպես էլ ժամանակ չունեցավ վերաձայնելու, հոգեկու, սպագրու թյան պատրաստելու իր աշխատությունը, և բնական է, որ նրանում կրինեն որոշ անձնակ տեղեր, մերժելի ձևակերպումներ ու ներահանգումներ: Ել անուամենայնիվ պետք է ընդունել, որ ամբողջության մեջ աշխատությունը ներկայաժամ է որպես թեև երիտասարդական, բայց հասուն գիտական մտքի արգասիք. այստեղ երևում է ոչ միայն ապագաման գիտնականը, այլև արդեն կայացած գիտնականը: Այսպես որ, ինչպես վերը ասվածներին էլ բխում է, Մոսկոնի աշխատության

իրատարումը սույն մասնաշարով լիովին արդարացված է նյութի ընդգրկման և թեմայի առումով, հարցադրումների և հարցերի լուծումների առումով:

Միաժամանակ, որպեսզի ՈՒԴարտուի դասընթացային հնագիտության հարցերը առավել ընդգրկուն և ներկայաբեր, նպատակահարմար գտանք պահում հրատարակել նաև հնագիտական այլ նյութեր, որոնք հայտնի են մեր հանրապետության տարածքին: Դրանք համահամարքար նոր հայտնաբերումներ են և իրենց նշանակությամբ խիստ կարևոր են և անհրաժեշտ՝ Հայաստանի նյութաբան ավանդյուն ուսումնասիրության համար:

**Այս աշխատությունը նվիրում եմ
իմ նախահայրին՝
ճակրյան լեռնականների, ճիշտասկինճ:**

ՄՈՒՍԿԻ ՄԵՆՔՈՒՅԱՆ

**ՌՐԱՐՏԱԿԱՆ ՓԱՅՈՒՓՈՐ ԳԱՄԲԱՐԱՆՆԵՐԸ.
ՆԱՐԱԿԳՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՎԵՐԱԹՈՒԹՅՈՒՆ**

ԵՐԿՈՒ ԻՌՍՔ

Օգտվելով առիթից՝ կցանկանայի իմ խորին երաստագիտությունը կարգին բարդ կարգին, ուրիշ աշակերտին ինձ սույն աշխատանքը կատարելու, և առաջին ևնորին, անշուշտ, պարզ Գ. Արարիանին, որը ոչ միայն հոռից ինձ ընտրել ուսումնասիրության ձևն այս թեման, այլև աշխատանքի ընթացքում գիտատիրոջը անցկացնում է մտային զանգ մեջ էր ինձ հետ:

Շնորհակալ եմ նաև Ճոյր Դալիցի իր ավագ խորհուրդներին, ինչպես նաև իմ ղեկավարին՝ Մարտին Շահայրին, ծանուցործնությունը թյան ու ազակցության համար:

Երաստագիտությունը նաև նաև օրհորը Լուսն Բրուպանին՝ անցկերին, և հարցաբանին պարտեա Անհրան Ռիպին՝ ուսերնին ու գերմաներին և քաղաքային ինձ անհրաժեշտ թարգմանաբան ինձ հեղինակության համար: Չեմ կարող նրախաճախությունը և շնորհակալ և գովաբան Վեռնի Փրյուդին, գլխավոր Գր Ջեյնսկուին, գլխավոր Բուլին Բարդին, պարզ Բու Նալայ Գևադին, պարզ Կոլբախե Լայպերին, պարտեա Մարգար Սեյրախյանին, պարտեա Բարենա Մալ Տիլադյանին և պարտեա Տիլադյան Կիլոմյանին, որոնք ամեն ինչով օժանդակելին ինձ աշխատանքը կատարելու:

ՆԵՐԱՍՈՒՅՈՒՆ

ՈՒԴարագիտությունն ունի չորս 150-ամյա պատմություն*:

Անընթացվաճառ տասնիներորդ դարում Ռուսական հուշարձանների ուսումնասիրության բնագավառում գիտական լուրջ աշխատանքներ անվել են կատարել: ՈՒԴարագիտական նյութերը հաճախ շրջվել են մեկուսացվել են որպես ստորհաստիսյան, սասանյան, անգամ բյուզանդական ծագմամբ արժեքներ: Չնայած այս հանգամանքին՝ 1870-ական թվականներից սկսած՝ գերմանացիները, ռուսները, անգլիացիները ստանք արտավանդներ էին կազմակերպում ուսարական հուշարձանների հետազոտելու նպատակով**:

ՈՒԴարագիտական հնագիտական ուսումնասիրում անակախընթաց աշխուժություն ապրել նյութորդ համ-

աշխարհային պատերազմից հետո, երբ սկզբնային լակի Բրիտոլային Հայաստանում, ապա և Արևմտյան Հայաստանում և Իրանում գտնվող մի շարք ուսարագիտական հուշարձանների պետությունը, որպես այդպիսի կրկին քրակարգումներ հետազոտողների ուշադրությունը հրուրեցին այս ուսարիտական մշակույթ ուսումնասիրման վրա: Այս տարիներին շարունակվում էին ուսարական կար արձանադրությունների հայտնաբերում և դրանց մեկուսորեն ու հրատարակման գործը:

Ասարական բազմաթիվ ուսարների հետ մեկտեղ այս արձանադրությունները օգնում են ոչ միայն Վանի թագավորության, այլև ուսարագիտական դարձանքի ու հանգամար երկրների պատմության բնկանալը:

Ոնն մեր գիտնիքները ՈՒԴարագիտական պատմության ու մշակույթի վերաբերյալ անընդհատ աճում են, այլու-

* Վանի ուսարագիտական հուշարձանների ստեղծել և անհետացվելու նկարագրությունը կարելի է ստել նաև մեր քաղաքագիտական ուղի է գնում Արևմտյան Բրուպանին (տես Մեդիոնի Բրուպանյու Գաղափարի Հարց, Լ., 1981, զիջ տարի, ԺԶ): 1827 թ. Զրեմեյանի արժեքային Գ. Ե. Շալա Մեդիոնի Բրուպանյու նկարագրում հուշարձանների ուսումնասիրման նպատակով գործարկում է Վանի քրքու: Այս արտույն պրակտիկայում է նաև ուսարագիտական արևմտաուսարական կերպ, ստանք, ստանք, կրտստանքից են միայն 1840 թ.: Վան արք քաղաքին էլ, սարձանադրություն, հանգամանակ է սարձանադրության արտույն (տես *Pe. de Siam. Mémoires sur le lac de Van et ses environs*, «Journal Asiatique», troisième série, IX, Paris, 1846):

Երանու և սարձու ուսարագիտական կրտստանքի մասնորոշությունները սարձու ուսարագիտական կրտստանքին են:

** 1879 թ. Շալաբեյ-Կալան (Մուսաթիմի) պետ.մեդիոնի արձանի

կատարել Արարիան կրտստանք Բիլուրի և անընթացի բարձր (նկարագր: Շալաբեյ-Կալանի պետ.մեդիոնի արձանների շարունակական գերմանական արձագանքումը Կ. Ս. Անան-Շալաբեյ և Կ. Բրուպանյու թյան: Հուշարձանի պետ.մեդիոնի 1911-1912 թթ. շարունակ Շահին Օրդին (տես մասին հեղինակության տես Ե. Բուսարոյան, Բազմա խարձու, Մ., 1950, Կ. 18):

Գիտական բարձր ձևակերպում ուսումնասիրում հարտ ուսարագիտական հուշարձանը Մարմին քրքու է, որը ստանքարձանի պետ.մեդիոնի 1939 թվականին Կ. Գ. Արարիանին արձագանք և Ա. Մեդիոնիանի ղեկավարող փնիկարտ քրքու (Մուսաթիմ-Կալան արձան-մեդիոնի մասին 1936 թ. Կ. Գ. Արարիանի գիտագրությունը) և անընթացից 1971 թ. (տես Մ. Ա. Արարիանի «արձագանք քրքու, Լ., 1982, էջ 12-13):

ՎԵՐՈՒՄ ԵՐԿՐՈՐԳ

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԴԱՅՈՒՓՈՐ ԳԱՄԱՐԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ԱՅՆ ԿԱՅՈՒՑՆԵՐԻ ՓՈՒՍՈՆՆՈՒԹՅՈՆՆԵՐԻ ՀՈՒՐԳ

Յին ամբարայտ համայնքներում, որ հին հասարակություններում կան (Վաղարշապատ և Կոստանք, որոնք ապրում են հասարակության բոլոր կրթական արտադրանքների վրա, այնուամենայնիվ, դա ընդունելի չէ, համազանգաճարարապետության պարագայում: Հինության չափերը, երբևէվանքը և նորարարները մեծապես պայմանավորված են նրա գործառնությամբ, առկա շինարարությամբ, սեփականությունով, չքրատված միջավայրով և կլիմայով: Դա վերջում է, որ մարդու պատճառարարական վերահսկողությունից վեր գոյություն ունեն գործունեք, որոնք ապրում են նրա աներկադրոման ընթացքի, արհեստի՝ ճարտարապետական նախաձեռնության վրա:

Որպեսզան կրեք բոլոր զգացումներն ու ամբողջ կատարված են ենչա պաշտպանելի վայրերում, ամբարայտ բարձունքների վրա, որոնք ինքնին, իրենց ունեցած աշխարհագրական առանձնահատկության շնորհիվ կարևոր էին սուզավորական ատոմով: Ասոպյն ու միայն ամբողջներն ու զրգանքներն էլն կատարված անսովի վայրերում, համայն դժվարամտաշի դիրքեր էլն ընտրվում և դամբարանների կատարման համար: Դառյած վերջին ինտու աստիճանաշարի ամբողջությանը զվարճանաշի էլն և Կանի ծայրի վրա եղած դամբարանները, եթե վերջ կատարվիր նրանց մտանալու ծայրի աստրոնոմիայ՝ Կալիփ-գեղեկի մուտքը էլ անհասանելի բարձրադասակ վրա է գտնվի: Կամբարանների մուտքերը, ինչպես տեսանք, ամենք փակված էլն լինում: Կամբարաններն իրենք համայն իրանքով շարադրվել են, մասնավորապես, Արիս-բեխում, թեթև անս այդ նպատակով, դամբարանների վրա կերտվել են վերահասարակությանը:

Ինչպես արդեն ասվել է, դամբարանների անհասանելի առանձնահատկությունը ուղղակիումանն հորինվածքն է: Ան բնորոշ մի երևույթ է ընդհանրապես ուրարտական ճարտարապետության համար: Այս առումով բայաստության չէ և ամբողջաշինությունը: Կամբարանների (Ռեչեբանի) ամբողջ բաղկացած է ուղղակիության կործանմանը ունեցող պարզան մեջ առեկած թառակային և ուղղակիումանն սեղանային, գահիկներից ու միջավայրներից: Ուղիղ սեղանները չեն կարծում միայն պարզանի արևոտյան ու հարավ-արևելյան հասցանակները:

Փայտափոր դամբարաններում խոտորված ուղղակիումանն գահիկների ամբողջությունը բարդանալովրված է սպասամի ընտանի անտարբություններով, իսկ Կամբարանի բլուրի լայնի թեթևաբան: Ուղիղ սեղաններով օժտված պարիսպ կատարվելն անհասցե մանկ-

րեությունի վրա ասվելի դժգոր է, իսկ պաշտարանաշինությունի՝ ամենի փոր (Ամ. 20)*: Կամբարանի և այլ ուրարտական ամբողջների հաստակածքներն՝ ուղղակի նպաստելի հայացքն իսկ ակնհայտ է դարձնում այն հանցամտերը, որ կթե տեղանք յույլ տար, նախ-ընտրելի կլիմանի բայաստանն ուղղակիումանն հորինվածքները: Անբողջների պարիսպների շատ մանրամասն, ինչպես օրինակ, որմնաեղեցիներն ու շարվածքի շարքեր, ուղղակիուման են, այդպիսին են և դամբարաններում պեղված որմնախորհրդից շատերը: Ուրարտական տաճարների հաստակածքներն էլ ունեն թառակային կամ ուղղակիան ձև՝, իսկ ամբողջների պաշտպանական շինությունները, պահեստանակները, բնակիչն ու վարչական նշանակության կատարվածքը համայն իրար են կապված են ուղղակիումանակ արտի միջոցով՝:

Ուղղակիումանն հորինվածքի նեո անելով մյուս առանձնահատկությունը սեղանների անաղարների՝ միայն նկատմամբ բազանի-ուղղանայն կոնցեռուցումն է: Կամբարաններն և վարչական շինությունների պարագայում նման կոնցեռուցումը ձևով է ընդգծում շարվածքի այն բանի, որ ուղղակիումանն սեղաններն ունենում են ընդհանուր պատ:

Կամբարանների բայաստանի աստիճանի բնակելի տները փաստորեն չեն համապատասխանում այս սկզբունքին: Ա, վան Լուկի կարծիքով այս տները կառուցվել են անվաճարան, բանի որ փողոցների ցանցը կառուց հաստատված չէր և շինչին ուղեգծներ, որոնք համապատասխան դասավորվելն տները:

Հնադարյան կատարված շատ բնագրանների հաստակածքներ կույնպես անկանուն են, բանի որ գրեթե իմաստով էլն արդեն անկանուն հաստակած ունեցող տների մոտ է այդ տներով սահմանափակված տարածություն մեջ՝:

Կամբարանների ներքին նարթեքներն ու աստեղծությունները ուղղանայիններն անհամեմատ ավելի մեծ ուղղանային էլն դարձնում, շատ արտաքինին: Օրինակ՝ Բիբլոսի ներքին՝ նարթեքն մշակված ու կերտված պատեր շինությունը սրբազան հարգարժան հանդարտությունն են:

Բայաստանի որմնախորհրդի նախապես բնորոշ դիրքը և դամբարաններն աստիճան փակված հասցանությունը նա ընդգծում են այս հանցամտերը: Մեկուս առարկության տեղից կարծում են սույ միայն Կանի դամբարանների արտաքին շին նարթեքները, չամպ-

պան աստիճանի աստիճանները, արձանադարձությունները, որմնախորհրդի և անաղարանակները:

Քիչ ու շատերն արդեն էր դարձնում նաև դամբարանային կատարների շինարարական հարցերից: Օրինակ՝ Արիս-բեխում դամբարանների պատերի և առաստաղի շարքերը արտաքին կարծիք անկանակ են թողնել՝ այն նկատառումով, որ, դամբարանի կատարումից հետո կարող ծանկնտով, անհասանելի պիտի դառնային: Միջուկն Եսու շարքերը ներս կարծիք անաղարն, որոնք նախապես շինարարների ներքին կերտները լավ մշակված են, իսկ արտաքինները միայն կարտաքին են են՝:

* Ան ըստի մշակման ընթացքում, Հարիսանի ընտանիքներում միայն ուղղանային շինարարների ընտանիքներն են է, որը Հասարակական կրթական վարչություն է և արձ. Կանի (Հասարակական) շարքը որոնք են նաև Արիս-բեխում: Ա. Գոմիզի ուղղանային ամբողջների կատարվածքներն են:

Սակայն այս երևույթը բնորոշ չէ ուղղանային շինարարների համար, որոնց պատերը թե՛ ներսի և թե՛ դրսի կողմից ամբողջապես լավ մշակված էլն լինում և գուրջ չէին նարթեքաներն են՝:

Ուղղանային ամբողջների պարիսպները արտաքին կողմից օժտված են որմնաեղեցիով, իսկ ներսից հարթ են: Այս պարիսպների վերին շարքերի արտաքին շարք ամբողջապես աստիճանով արտաքին էր ունենում:

Բ. Բ. Գիտությունների ակադեմիայի Կառուցչության շատ մանրամասն պետությունների և վերջին պետությունների նեո: Մասնավորապես, կերտված դամբարաններին բնորոշ կրտու անսովի ծանկնտի անկարգությունը, նա ներառում է, որ վերջինպես շինություններն էլ կարող էին ունենալ ինչպես հարթ, այնպես էլ շարժանառ առաստաղներ: Մեկ որում, հարթ ծանկնտը կատարվում էին գերաններով, որոնք վրա դրվում էին ավելի բարակ ձողեր, այս ամենը ծանկնտով էր ճարտարագիտական վրա է կրվում էր կառուցում: Այս կարծիքով արտադրական առաստաղները կատարվում էին արտաքին՝:

պետության կործանման մեջ (մ. թ. ա. 585 թ.)¹²⁵։ Ակտյաների և ուրարտականի անկախությունների հետևանքը կազմակերպված պետության արժանապատիվը կանխելու անկախությունների կողմից և տեղ գտան անկախության ավանդույթներում։ Ակտյանական դարձարաններում գտնվել են բազում այնպիսի աստվածներ, որոնք անկախական շատ մտայնների ուրարտական մտայնի մասին են վկայում (սրբական մտայն մտայն)ը, սարգիս կնիստեանական բարդ կերպարողումներ և այլն)։ Մյուս կողմից, անկախություն է, որ անկախական դարձարանըրենք ուրարտական ճարտար-

ապետական ևուշաճանների հետ կառուցվածքային ոչ մի տեղափոխում չունեն։ Ուշագույն անկախականում, ուրարտական դարձարանները ոչ մի նշանակալից դեր չեն կատարում բացառապեսով համար Սիրիայում, Ասատիայում և Հուստոստում հիմնական վերափոխական և ճարտարապետական երկրկամների վրա ուրարտական ազդեցությունը ուսումնասիրելու տեսանկյունից¹²⁶։ Հետևաբար դարձարանների ուսումնասիրությունը չի բացահայտում մերձավոր արևելյան մշակույթներում ուրարտական ազդեցության չափն ու սահմանները։

Ճին թաղանի մեծում և ճարտարապետական որոշ մտայններում լեռների և ուրարտայնների միջև մշակութային գոգզաններ կան, բայց խնթական պետության սահմաններում տեղավիճակը բացառապես են ժայռափոր դարձարանների խնթական մասումը հաստատող փաստեր։ Եսկը կարելի է ասել և Ուրարտում վերջնական ճարտարապետական երկրկամների տարածման սիրիական վերջինի մասին։ Չնայած ուրարտական մշակույթի վրա Ասորեստանի մշակույթի ունեցած բնագետք ազդեցությանը՝ ժայռափոր դարձարանների վրա կարծիքը անկախական ազդեցությունը երկրորդական պիտի դիտվի։ Օրինակ՝ ասորական մշակույթի ազդեցությունը արտահայտվել է ուրարտական կառույցների առավելագույն համակարգման կառուցվածքային մեջ։ Այնուամենայնիվ դարձարանների ստանդարտացումը գծերը, շարի մշակման տարրեր կերպաները և ուրարտական ճարտարապետական վկայվող միտումները օտար ազդեցությունների որոնումները դարձնում են չի՛ խոստովանելի։ Հնարարներ է, որ իշխանների վերջնականը կարգադրող ուրարտական ժայռափոր դարձարանների զարգացման հիմնադր զարմանքը կենն աշխարհաբարակն ուղղյա միջավայրն ու բազմաբան-կրոնական իրադրությունը¹²⁷։ Մասը կարգան ու վիճաբար կառույցների համար է միայն կատարողը հույս էր, այն դարձարանները ժայռի վեջ փորվել ինտելեկտ էին մշակվել հոգեբար։ ժայռափոր դարձարանները չէին կառուցվում նաև այն վայրերում, որտեղ ունեին սառնամանակային կարող նշանակություն։

Դարձարանների տարրեր մանրամասնորեն կիրառական կերպարային ընտանյալը ընդգրկում են Ուրարտանի ամբողջ-բարձրագույն և հոգեյն կյանքի կարևոր կողմերը։ Վերջին ստանդոմ շատ կարևոր է կրթական ընտանյալըրեն ունեցած կիրառական կերպարային ընտանյալը։ ժայռափոր դարձարանների մեծ մասը ունեցել է սրմանալորեր, նարթեքներ կամ թաղանթապետներ։ Դիպլոմատը Ուրարտում ընդունված ծես էր, հետևաբար միակերպում Ուրարտում ընդունված ծես էր, որտեղ սրմանալորերը նախատեսված չէին և՛ անկախափորների համար։ Դարձարանների հիմնական արտերկրյան սահմաններն ու ամենաուստիղներն էին։ Սա նկատ-

ԵՐԱԿԱՅՈՒՆԳՈՒՆԵՐ

դրում է, որ բոլոր դարձարաններում զգալիոր արտերկրյան մասային են թաղանի կամ փոստարային արտերկրյանների համար։ Դարձարանների հիմնական կառուցվածքային տարրերի (որմանալորեր, հիմնական արտերկրյան, կրթորեն երկված պատեր և այլն) ամբողջությունը, որն ընդհանուր է բոլոր ժայռափոր դարձարանների համար, վկայում է համայն Ուրարտում պաշտամունքային, համայնական թաղանի արտերկրյանի ավանդույթների ժամանակագրական նախատեսման մասին։ Ուրմանալորերի, կառույցման ոճերի և շարքերի ձևափոխման ըստ տարածաշրջանների տարբերությունները հավաստում են, որ ուրարտական բնակավայրերի ինչ-որ չափով մեկուսացած են եղել մայրաքաղաք Տուշգային։ Աշխարհաբարակն արտիկի մեկուսացումը ապացուցվում է պատմական այն ավանդներով, որոնք վկայում են տեղական կառավարիչների վրա կառույցային իրավաստեանն զիջվածությունների մասին¹²⁸։ Դարձարանների նարթեքային, չափերի և շինարարական հետաքրքրությունների տարբերությունը կարող է շինարարի զարգացման բարձր մակարդակը՝ միաժամանակ արտապրելով յուրաքանչյուր թաղանի կառավարիչի մասնաճյուղի տեսանական-բարձրագույն իրավիճակը։ Դարձարանների ճարտարապետությունը իր պոզիտիվներն ունի վերջնական ճարտարապետական շինություններում։ Իսկ եթե դա սրբային է, ուրման թի՛ նարթեք և թի՛ կառույցային ստանդարտ ունեցող սենյակները ավարտան են եղել ուրարտական բոլոր կառույցների համար¹²⁹։

Ուրարտական ժայռափոր դարձարանների ճարտարապետական ազդեցությունը զգալի է միայն Արևելյան երկրներում, ինչպես օրինակ՝ Գարնիի դարձարանում և նայել ի Ռուսաստանում։ Ուշագույն Բրյուսով կառուցված գործից են կրթնաշարքերին ձևավորվելով շարի որմնադրությունը և ուրարտական ստանդարտ արտի երկրկամը¹³⁰։ Այնուամենայնիվ ուրարտական ժայռափոր դարձարանների կառույցման ավանդույթը այն տարածում չի գտել այլ երկրներում։ Մյուս կողմից, ամբողջ, ընդհանրապես ուրարտական մշակույթն իր ուղղյա ազդեցությունն է ունեցել մարերի, մերոսների, հույների, ինչպես նաև Սիրիայից Ասատիյան ընկած բնակավայրերի վրա։ Փոստերի և մտայնի տարբերների վրա վերաբարձրված կենսա մասի ու կերպարական զարգացմանի վրա կառույցման ոճը (ինչպես օրինակ՝ Ձիվիի քանդակ է) խորթազգևում է ուրարտական մշակույթի ազդեցությունն այն վայրերում, որտեղ ժայռափոր դարձարանները ստանալով չեն նպաստաբերվել։

Ուրարտական ժայռափոր դարձարանները մշակութային այն երկրներին շարքն են դասվել, որտեղ հիման վրա ստաջ են թաղվել Մեդալոր Արևելյան մշակութային

կյանքի ամենվեղ տարբեր ինդիքներ: Գամբարանների վերլուծությունը բնույթ համապատասխան տեղեկություններ պետի դիտման պատմական, հնագիտական այլ կտրվածի կրկնությունում, որպեսզի հնարավորին չափ հնչու ընկալվի Հայկական բարձրագույնակի կյանք

այնպես, ինչպես այն եղի է դարձր ասոց: Հուտանք, որ անպիսի պերունները երբ կտրված կցայտահայտեն ու կհնչուն են պատմաաշխարհիկ Մուշաղիոր Աստիկի մշտունքի վրա ուղարկական դամբարանների ճարտարապետության ունեցած ազդեցության մասին:

1. *G. A. Melnikova*, Урартские клинообразные надписи, М., 1966; *H. M. Davison*, Урартские письма и документы, М. - А., 1963.
2. *Charles Burney and David M. Lang*, The Peoples of the Hills Weidenfeld and Nicolson, London, 1971, [այստեղի՝ Ph], pp. 128—129.
3. *R. B. Piousovski*, The Ancient Civilization of Urartu [այստեղի՝ ACU], Barrie and Rockliffe, The Crested Press, trans. James Hogarth, London, 1969, pp. 12—19.
4. *R. B. Piousovski*, Urarta, The Kingdom of Van and its Art, Evelyn, Adams and Mackay, Ltd., London, 1967 [այստեղի՝ «Urarta»], p. 47.
5. *Gaitly Azaryan*, Urartian Art and Artifacts, University of California Press, Berkeley, 1973, pp. XVII—XVIII.
6. «Հուտանք», p. 5.
7. Եսյի տեղում, էջ 7—14:
8. Եսյի տեղում, էջ 2:
9. ACU, p. 50.
10. Եսյի տեղում, էջ 16—17:
11. *Karl Bittel*, Hattusa, The Capital of the Hittites, Oxford University Press, New York, 1970.
12. *Burchard Brexler*, Dreijahrswander Ammonien Verlag Aachen Schell und Co., München, 1974, S. 32.
13. *R. B. Piousovski*, The Kingdom of Van (= El Regno de Van, Urartu), Editiones dell' Ateneo, Rome, 1966, [այստեղի՝ VT], pp. 204—219.
14. VT, p. 209.
15. *Б. К. Плишчанский*, Ванское царство, Итд., Вост. астр., М., 1959 [այստեղի՝ «Ванское царство», с. 209.
16. Եսյի տեղում: VT, pp. 207—210.
17. VT, p. 211.
18. Ph, p. 145, plate 48; *Margarete Röschwälder*, Das Reich an Ararat, Laubert Schneider, Heidelberg, 1966, S. 70.
19. «Ванское царство», с. 211.
20. Ph, p. 145.
21. VT, pp. 212—213.
22. Եսյի տեղում:
23. Եսյի տեղում, էջ 215—216:
24. Եսյի տեղում:
25. Եսյի տեղում, էջ 216—217:
26. *Tahsin Çizici*, Alishanep II Tombs, Storehouse and iveries, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1969 [այստեղի՝ «Alishanep II»], p. 71.
27. «Alishanep II», pp. 10—14.
28. Եսյի տեղում, էջ 15—18:
29. Եսյի տեղում, էջ 28—33:
30. Եսյի տեղում, էջ 18—26:
31. *Tahsin Çizici*, Excavations at Alishanep, «Belleten», XXV, 98, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1961, p. 272.
32. Բարձրագույնի մաթեմատիկ մեթոդային տես «Alishanep II», pp. 68—69.
33. VT, p. 218.
34. «Ванское царство», с. 25—26.
35. *C. F. Lehmann-Haupt*, Armenien einst und jetzt, I, Berlin, 1910, II, I, Berlin-Leipzig, 1906, II, 2, Berlin-Leipzig, 1901 [այստեղի՝ «Armenien», S. 409; *C. F. Lehmann-Haupt*, Materialien zur ältesten Küniglichen Geschichte der Westmarchen des Armenien, Abhandlungen der Königlich Preussischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, IX, Westmarchische Buchhandlung, Berlin, 1907 [այստեղի՝ «Materialien», S. 70.
36. VT, p. 208.
37. *Maurice Nassif van Loon*, Urartian Art: Its distinctive Traits in the light of new Excavations, Nederlandsch Historisch-Archaeologisch Instituut, Leiden, 1966 [այստեղի՝ UAA], p. 62.

ՄԱՆՈՒՅԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

38. Ph, p. 139.
39. *Charles Burney*, A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidze, «Anatolian Studies», XVI, British Institute of Archaeology at Ankara, London, 1966, [այստեղի՝ AS, XVI], pp. 55—111.
40. Ph, p. 150.
41. Եսյի տեղում, էջ 145—153:
42. *Baki Çizici and Emin Altın*, Recent Archaeological Research in Turkey, Adilevaz, «Anatolian Studies», XXIII, British Institute of Archaeology at Ankara, London, 1973, pp. 13—14.
43. Եսյի տեղում:
44. Եսյի տեղում: *R. D. Barnett*, The Urartian Cemetery at Ispir, «Anatolian Studies», XIII, 1963, pp. 153—198.
45. *Wolfgang Kluge*, Urartische Archäologie in Urartu: Ein wiedereingedeckter Rivale Assyriens, Katalog der Ausstellung, München, 1974, S. 42.
46. *R. Dyson*, Problems of Proto-historic Iran as Seen from Hissarlik, «Journal of Near Eastern Studies», XXIV, N 3, University of Chicago Press, Chicago, 1965, p. 203.
47. Alishanep II, pp. 65—70.
48. *K. A. Grunberg*, Археологические Работы в Араратском Районе, Итд., 1955; *W. Kluge*, եղ. տեղ. էջ 28:
49. Եսյի տեղի հարկանակների տես. *Charles Burney*, Minor Forts of Urartian Fortresses, «Anatolian Studies», X, 1960, pp. 177—196.
50. U.A., pp. 42—54.
51. Եսյի տեղում, էջ 55—60.
52. Եսյի տեղում, էջ 59.
53. VT, p. 208.
54. Եսյի տեղում:
55. Եսյի տեղում, էջ 219:
56. Ph, p. 145:
57. *W. Kluge*, եղ. տեղ. էջ 29:
58. *J. M. Coles*, Experimental Archaeology, Charles Scribner's Sons, New York, 1973, pp. 83—84. Փոքրիկ կայստեղի կնիքները:
59. *Zhor Hayrapetian*, Aka-Aku, George Allen and Unwin, Ltd., London, 1958. Փոքրիկ կայստեղի կնիքների կրթում:
60. *J. S. Veldin and J. C. Clark*, Transport of Stone Monuments to the La Venta and the San Lorenzo Sites, Contributions of the University of California Archaeological Research Facility, N 24, Berkeley, 1975, pp. 11—39.
61. *D. Agnew*, J. E. Veldin and W. Macdonald, Archaeology by Experiment, Columbia University Press, New York, 1977, pp. 61—69.
62. *Clarence I. McCallum*, Oakland, California, Տեղեկային տարածի կնիքները հարթադարձության մեթոդով: Արտյուրյան քրոնիկայի տարածան մաթ-մաթեմ, կարգը դրանիս. իրապատկեր մասը՝ 29 «մաթ-քր»:
63. *Markar Melikyan*, Venice, California, Տեղեկային տարածի կնիքներ ունեցան տեղեկան հարթադարձության կրկնային տարածանով: Արտյուրյան մաթ-մաթեմ մասը տարբեր նամակ ծանոթի է 24 «մաթ-քր»:
64. *D. Agnew*, J. E. Veldin and W. Macdonald, եղ. տեղ. էջ 96:
65. *S. Aubrey and J. Ruskayev*, Consideration of Time and Labor Expenditure in the Construction Process at the Toothsonian Pyramid of the Sun and the Poverty Point Mound, Contributions of the University of California Archaeology Research Facility, N 24, Berkeley, 1975, p. 48.
66. United Nations, Earth Moving by Manual Labor and Machines, United Nations publication ST/CAF/ESER, 7117, Bankok, 1961. Փրփրի տարածի փոխարինման մասին տեղեկան «մաթ-քր» անունը նախկին կնիքներից բաժանվելով, գի՛նք - նիք - դրանի գնի փոխարինման տարածան կնիք է, II-ը՝ տեղեկանակի մասերը, I-ը՝ հեռավորության կնիք է, V-ն է V'-ը՝ շարժանի կնիքանի փոխարինման համապատասխան կնիքը:

URARTIAN ROCK-CUT TOMBS:
A DESCRIPTION AND ANALYSIS

SUMMARY

Studying the structural features of the Urartian rock-cut tombs discovered on the Armenian Highland, in the means of the cultural and religious aspects and considering the opinions over this theme, the author comes to the following conclusions.

1. Although not all, but at least the representatives of the Urartian high class took care for their afterlife and built magnificent tombs. There existed specific rules to build tombs on the basis of the excepted Urartian burial customs. The builders were aware also to keep the tombs untouched.

2. Before building the tomb, the place was carefully chosen. The builders took care of the following circumstances. 1) The rock as the ideal medium for permanent monumental works 2) The hewed tombs in rock cliffs reserved the use of agricultural and easily fortified land for the living. 3) And, finally, they considered the owner's will. So it is as likely as not that most of the king's and his family's tombs were constructed far from the capital.

3. The Urartians buried their deceased in two common burial practices a) inhumation b) cremation. Since inhumation was accepted as a common burial practice, we shall not be surprised at the use of the platforms for sarcophagi. It is likely that the sidespread niches were intended to house cremations contained in urns, because the cremation in urns was also an Urartian burial custom.

4. In most cases on the scheme's basis of the Urartian

rock-cut tombs lay rectangular rooms on horizontal vertical axis, associated to the main hall, which were the largest and best lit rooms.

5. The architecture of the Urartian tombs is directly connected with the tradition of the overground structures and as Boris Piotrovski noted, by studying the tombs, we can have an idea about some overground buildings in detail. Thus we can suggest, that some of them had vaulted ceilings.

6. Approximately, we can estimate the man days, spent on an available tomb. And there is even the possibility to compare the results with similar structures and come to certain conclusions. This method of approach, as exception, enables to form an idea about the Urartian kings economic and political power.

7. The Urartian rock-cut tombs have no previous examples on the Armenian Highland though, having in view the local geological traditions, the unique characteristics of the tombs, the various stone working techniques and basic trends in Urartian architecture a search for local origins makes the study of great promise.

8. The earliest similar example of the Urartian rock-cut tomb is known from Achemenid Iran.

9. The Urartian rock cut tombs are treated as a part of the monuments built during ages on the Armenian Highland. So, the relevant study and information, derived from the analysis of the tombs, may set new light on the origin and history of the people who created that culture.

ԵՎԱՐԵՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

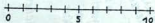
1. Ուրարտուի ուրարյան շարանի (ճեփանի) ընթացի ընթացումը (տես G. Acharap, Urartian Art and Artifacts).
2. Ուրարտական վիճակների դասակարգումը. Հանձնարարական ընտրությունների վարարաններ (մ. թ. ա. 9-րդ դ.) պատմությունը՝ ըստ ուրարտական շրջանի մի գրքում (մ. թ. ա. 8-րդ դ.) (տես Ե. Բ. Մանուկյան, Искуство Урарту, А., 1962, էջ 29, նկ. 7):
3. Մարտակի գրգռական մուր-ճանի Քաստադի (տես Խ. Առուս, նկ. աշխ. էջ 29, նկ. 4):
4. Ամբակի (Ճեփանի) ժայռափոր դամբարան (տես Խոսիկ տերսյու, էջ 42, նկ. 7):
5. Քաղաքապետական թանգարանի համաձայնից և կրթիչներից, ըստ Ա. Վ. Սիմոնովի՝ կաստարած Պ. և Մեղակիցից չափազույգությունների հիման վրա (տես Պառույթ արժեքներ, էջ 216, նկ. 58):
6. Քաղաքապետական թանգարանի համաձայնից և կրթիչներից, ըստ Ա. Վ. Սիմոնովի՝ կաստարած Պ. և Մեղակիցից չափազույգությունների հիման վրա (տես Խոսիկ տերսյու, էջ 211, նկ. 59):
7. Նախընտրված չափազույգությունների համաձայնից և կրթիչներից, ըստ Ա. Վ. Սիմոնովի՝ կաստարած Պ. և Մեղակիցից չափազույգությունների հիման վրա (տես Խոսիկ տերսյու, էջ 212, նկ. 60):
8. Վառի ժայռի վրայի կրթիչներից չափազույգությունների համաձայնից և կրթիչներից, ըստ Ա. Վ. Սիմոնովի՝ կաստարած Պ. և Մեղակիցից չափազույգությունների հիման վրա (տես Խոսիկ տերսյու, էջ 213, նկ. 61):
9. Վառի ժայռի հարավ-արևմտյան կողմում գտնվող մեծ չափազույգությունների համաձայնից և կրթիչներից, ըստ Ա. Վ. Սիմոնովի՝ կաստարած Պ. և Մեղակիցից չափազույգությունների հիման վրա (տես նկ. աշխ. էջ 215, նկ. 63):
10. Բնաշեն չափազույգությունների համաձայնից և կրթիչներից, ըստ Ա. Վ. Սիմոնովի՝ կաստարած Պ. և Մեղակիցից չափազույգությունների հիման վրա (տես Խոսիկ տերսյու, էջ 214, նկ. 62):
11. Վառի ժայռի կենտրոնական շարանի համաձայնից և կրթիչներից, ըստ Ա. Վ. Սիմոնովի՝ կաստարած Պ. և Մեղակիցից չափազույգությունների հիման վրա (տես նկ. աշխ. էջ 216, նկ. 64):
12. Միմոնտեղի մեծ չափազույգությունների համաձայնից և կրթիչներից, ըստ Ա. Վ. Սիմոնովի՝ կաստարած Պ. և Մեղակիցից չափազույգությունների հիման վրա (տես նկ. աշխ. էջ 217, նկ. 65):
13. Արշակունյացի 1-ին զամբարանի համաձայնից և կրթիչներից (տես Վառույթ Ե, էջ 17, նկ. 4):
14. Արշակունյացի 2-րդ զամբարանի համաձայնից (տես Խոսիկ տերսյու, էջ 15, նկ. 12):
15. Արշակունյացի 3-րդ զամբարանի համաձայնից (տես Խոսիկ տերսյու, էջ 16, նկ. 18):
16. Արշակունյացի զամբարան (տես Պառույթ արժեքներ, էջ 218, նկ. 66):
17. Նախընտրված չափազույգությունների համաձայնից և կրթիչներից (տես Ch. Arzooz, A First Season of Excavation at the Urartian Citadel of Kayali-dere, vol. 22):
18. Լոսթեյ ի (Իստանբուլ) (տես Sir Rensseler Fletcher, A History of Architecture on the Comparative Method, London, 1954):
19. Նախընտրված չափազույգությունների համաձայնից (տես ԱՄՆ):
20. Ճեփանի (Ճեփանի) շարանի վիճակների համաձայնից (տես Ե. Բ. Մանուկյան, Искуство Урарту, էջ 21, նկ. 5):
21. Հարույց չափազույգությունների համաձայնից (տես Ch. Arzooz, The Capital of the Hitites, New York, 1970, Մյ. 10):

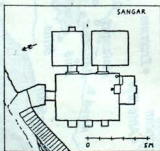

14. 2

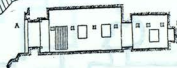
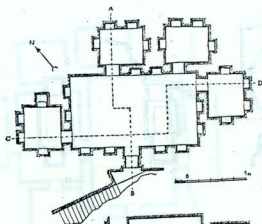

SPITZE

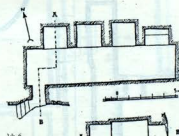
14. 3

14. 4

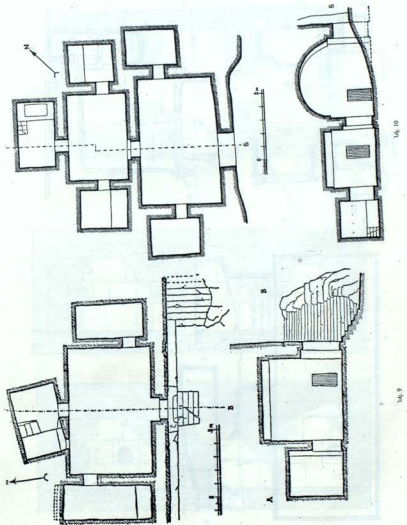
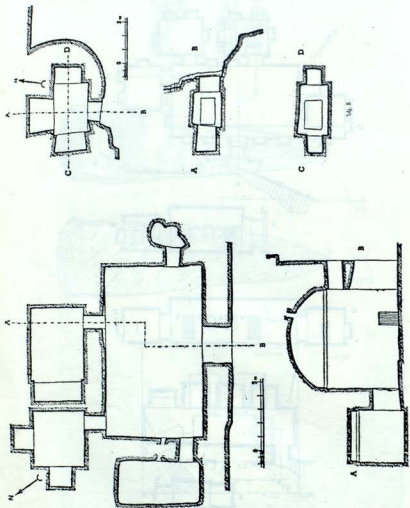

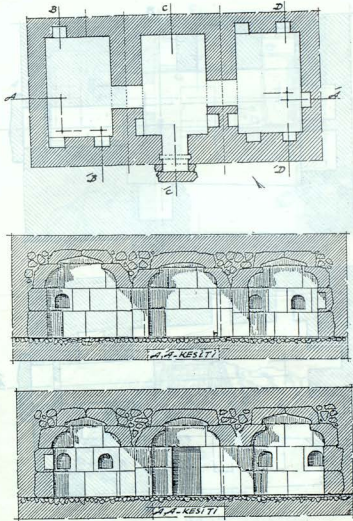
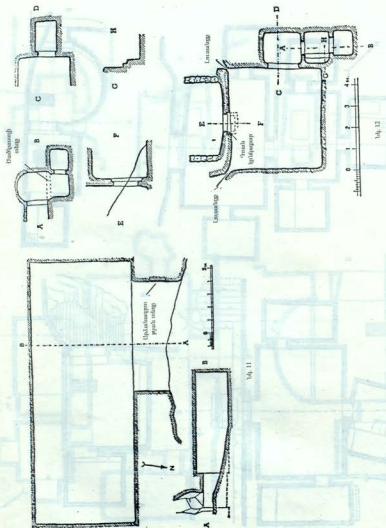
14. 5

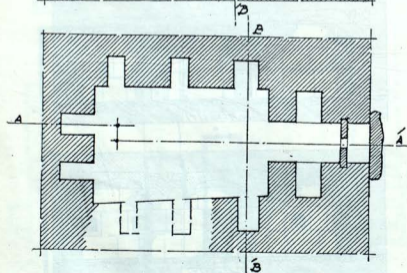
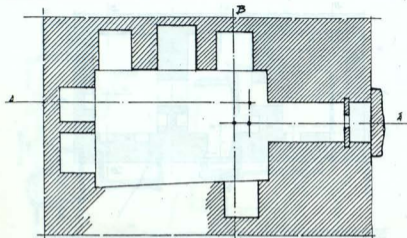

14. 6

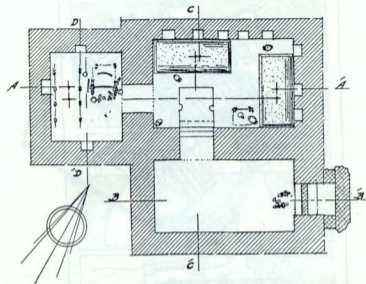

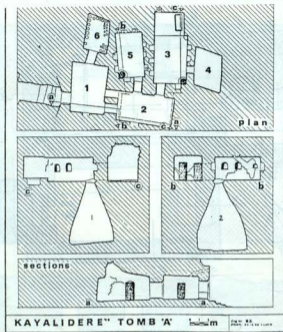
Նկ. 14

Նկ. 15

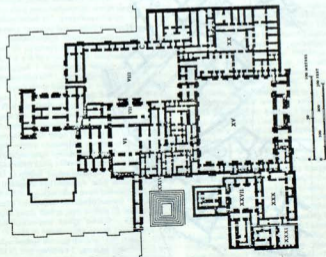
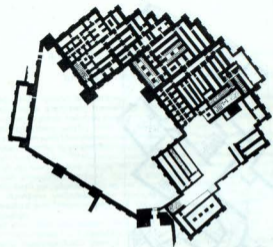
Նկ. 16

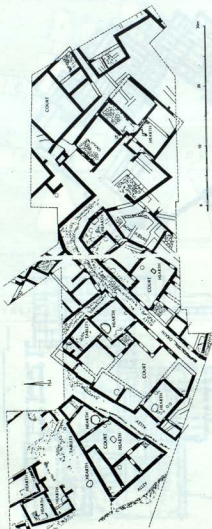

14, 17

14, 18

ՄՈՒՅ

Ս. Ա. ԵՆԱՅԱՆ, Լ. Ն. ԲԻՏԱԳՈՎ, Ս. Գ. ՀՄԵՆՍԿԱՆ, Ա. Գ. ԿԱՆԵՏՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԲՈՒՑՆԱԿԱՆ ԳԱՄԱՐԱՆԸ (2)

1964 թվականին երևանի Արշակունյաց պարտաշին մուտ, Այստապղեառ գործարարի տարածքում շինարարական աշխատանքների ժամկետով բազմից մի դամբարան, որն ախտահան պահպան ՀՄԿՀ ԳԻ կետի-տարաբան է ապացուցում քանի ինստիտուտի կենտրոնական շենքի կողքին: Պայման, որ դամբարանը բնականաբան է և կառուցված է եղել մի եկն ու մեծ դամբարանադաշտում: Այստեղ բայի այդ դամբարանից, բազմից նաև մեկ վաղ բրոնզեդարանի բարձրագույնի բառում, որից մի փոքր երևան պեղման միջին բրոնզեդարանի մեկ այլ դամբարան: Բայի այս, վերահիշյալ դամբարաններից հարցով տարածքում գտնվելից մ. թ. ա. I հազարամյակի սկզբներով թվագրվող խնայելիք:

Պարզան բնականաբան դամբարանը 3,46 մ երկարությամբ, 1,97 մ շարունակությամբ և 2,15 մ բարձրությամբ (ներքին շահմանով) ուղղանկյունաձև կառույց է, կուսիսկարով կործարված (ուղի) 10' շերտով դեպի արևմուտք: Դամբարանից հասանելի շարված է լավ առջված սեղ, կարմիր, մուգ չափավորագույն տուֆի առկայով, որից ստան հարմարեցված էին գաղտնարանները: Հինը շարք բարձրությամբ պատկեր կառուցված են տուֆի քարառարկերով: Դամբարանից հինը որմնափորներից կերպ կառուցված են արևմտյան պատի մեջ, հասանելի 0,44 մ բարձր (0,50 մ x 0,50 մ չափերով): Խուլանաձև որմնախորը կառուցված է հարավային պատի մեջ: Արևելյան որմնախորը ստիվի մեծ է, հասանելի 0,44 մ բարձր է: Որմնախորից վերին մասը կազմված է տուֆի մեկ կենտրոնից, որն իր վրա է կրում դամբարանից ծածկի ստիվի ծանր-թան թանի մի մասը: Որմնախորի երկարությունը 2,96 մ է, բարձրությունը՝ 1,22 մ, կտրուկը՝ 1,01 մ:

Դամբարանի պատերի շարվածքի ամենակրթիչն հինգերորդ շարքի մի փոքր (0,13—0,18 մ) առաջ է կենտրոնից գերեզման արարողին ընդգրկող թիվի ձևով, ոչ իրա (դամբարանի կուսիսկարի կողմում) նստած են մեծ տուֆի ծածկի հինը կենտրոնից (բարձր. 0,37—0,64 մ, լայն. 0,45 մ), գլխով դամբարանի լայնքով արևմտային պատից: Արևելյան որմնախորը ունի առանձին ծածկ կառուցված երկու սյու, միմյանման բարձր կենտրոնից, գլխով դամբարանի երկայնքով կուսիսկարի հարավային կողմից կորի շարք ստիվի մի կողքից ստեղծ կրված են ինքնակառուցված ծածկի ստիվից, մյուս կողքից կենտրոնից են թիվի ու կուսիսկարի պատի շարվածքի:

Դամբարանից մուտքը (բարձր. 1,29 մ, լայն. 0,75 մ, խոր. 0,54 մ), որը գտնվում է կուսիսկարի կուսիսկարի կողմում, դրանից ստեղծված է մեծ տուֆի առարկայով:

Դրանի մուտք ստեղծ միջանցքի (դրոմոսի) շահմանը և կորնիկոսից հնարավոր է: արտեղ, շահի որ այն բնական է արժ գործող գործարարի արտեղ մուտքից շահի սյան տակ (աղ. 1—IV):

Դամբարանում գտնվող հարուստ նյութ: Արևմտյան պատի երեք որմնախորերում գրված էին մեկական աճյունաառարկայով մուտք, կենտրոնից և բոլորե-ների մասերով ծածկներով, արևելյան մեծ որմնախորում՝ ցի գլխի արձանիկներով վարդարված մի մեծ կուսիսկար, ինչպես նաև մի թառ, որի հասանելի վրա պահպանված էր կուսիսկարի արտեղներով կերպարով: Դամբարանի մյուս խնայելիք նյութը առաջին գլխի ձևով հարավարված ծրարով ստիվի է: Մեկ այլ ստիվ, ճրար, մի շահի մեծ ու փոքր թանի գտնվելից դամբարանի կուսիսկարից արևելյան տակ:

Երեք վարդարաններից առաջինը հարավարկից դամբարանից արևմտյան պատի մուտ գտնվող հասանելի ստիվների տակ: Այստեղ կուսիսկարից, գլխարկից պատրաստված կուսիսկար, գլխարկից և կուսիսկարից հարավարկից հարավարկից արևելյան պատի հասանելի ստիվի տակ: Այստեղից գտնվելից մյուսի մի շահի օձապղտիս պատրաստվելից: Երրորդը կառուցված էր արևելյան մեծ որմնախորից հասանելի տակ, որտեղ թաղված էին երեք ստիվի գուրիների ու ձիարարի մասեր, օձապղտիս պատրաստվելից, կերպի ստիվ, դասակ, գաղտնիներ, բրոնզի գամեր, մեկ գուլլ և այլ իրեր:

Դամբարանում գտնված բարձրագույն գիտարկա-տաճանի խնայելիքը իր ձևերով և հարավարկից բաժանված է երկու խմբի: Առաջինում ընդգրկված են հինը լայնարանի, կորսված, ինչ ձևով կուսիսկար արևելյան ստիվների, որտեղ ունեն ժամանակաբար բարձր թիվի և շեշտակցության դեպի դրոս կրկարող շարք ու լայն հասանելի: Այս առարկաների կուսիսկարից արևելյան ստեղծված են ուսուցիչի գտնվում: Առաջիններից երեքն ուսուցիչի գուլլ-կրված են հասանելի հասանելի գտնվում: Իսկ մյուս երկուսից մյուս՝ երկուսուսուցիչից (աղ. V, նկ. 1—3): Երկուսից մյուս փոքր-ինը ստիվից արևելյան ստեղծված են ինչպես Հայաստանի Հանրապետության տարածքից, այնպես էլ Արևմտյան Հայաստանի հուշարձաններից:

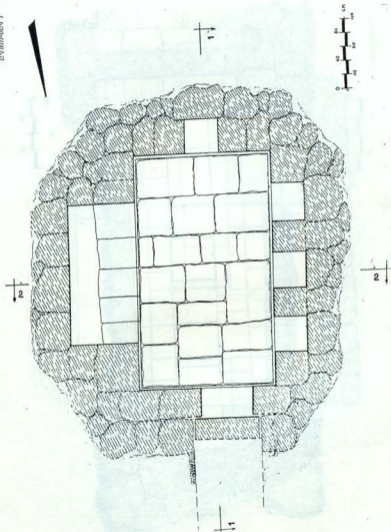
Որոշարտում որպես աճյունաառարկայի ստիվարտ օգտագործված էին առարկաներ և ուսուցիչի կուսիսկարից խնայելիքները՝ սեղանի, միմյանք կամ կուսիսկար ստիվների (երևան, Օրմուս (Արևիկ-թեթի), Բզղիք,

ԱՂՅՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

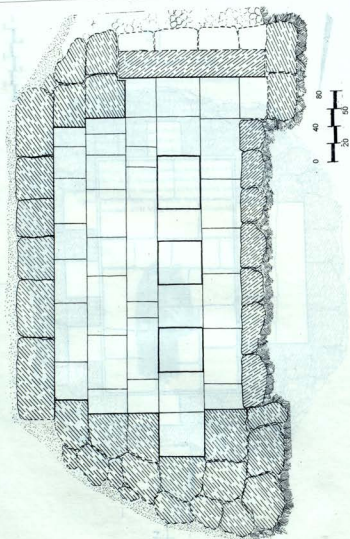
- Ապրանոց I. Երևանի դամբարանի հատվածովից
- Ապրանոց II. Կարճակց 1—1
- Ապրանոց III. Կարճակց 2—2
- Ապրանոց IV. Երևանի դամբարանի ստանդարտի հատվածովից
- Ապրանոց V—VI. Քաղաքաբնի Երևանի դամբարանին
- Ապրանոց VII. Ձիակերի և ձիաստրիկի մանրամասնից Երևանի դամբարանին
- Ապրանոց VIII. Կապարճանից և ափսիք բրուզի մասից Երևանի դամբարանին
- Ապրանոց IX. Ճարճանուկ և կրեանի իջ Երևանի դամբարանին
- Ապրանոց X. Բրուզի քանդակ և դրված Երևանի դամբարանին
- Ապրանոց XI. Կանուլիքի և զավթի մասից, գտնվող Երևանի դամբարանին
- Ապրանոց XII—XIV. Բրուզի գտնվածից Երևանի դամբարանին
- Ապրանոց XV. Բրուզի ապարանքներից Երևանի դամբարանին
- Ապրանոց XVI. Բարի ապարանքից Երևանի դամբարանին
- Ապրանոց XVII. Կնիք Երևանի դամբարանին

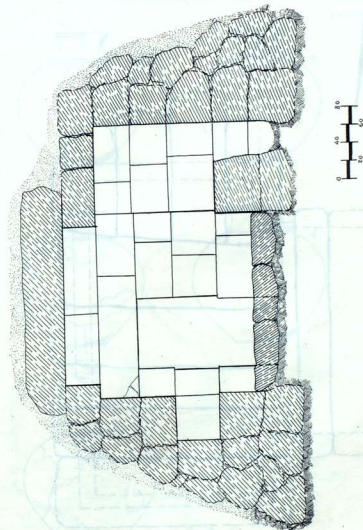
1 ԱՊՐԱՆՈՒՄ

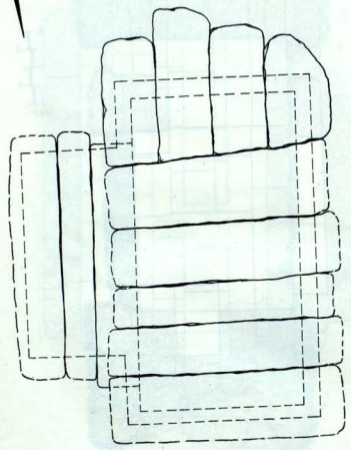
II հանդիպումը

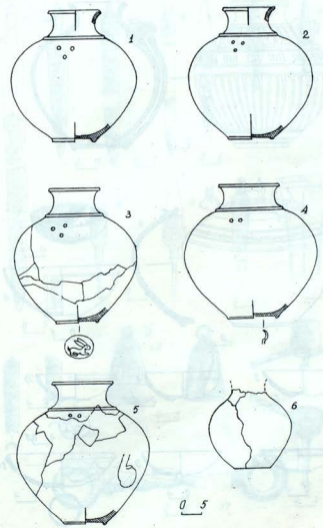
III հանդիպումը

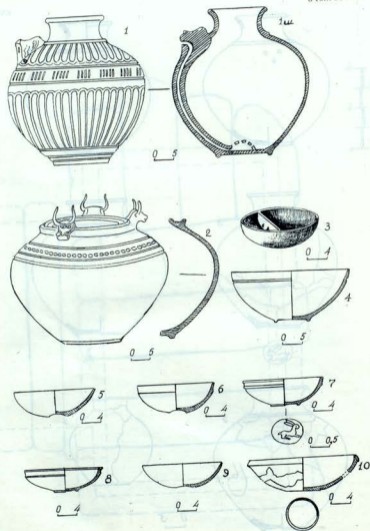
ԱՆՎՈՐՈՒՄ IV

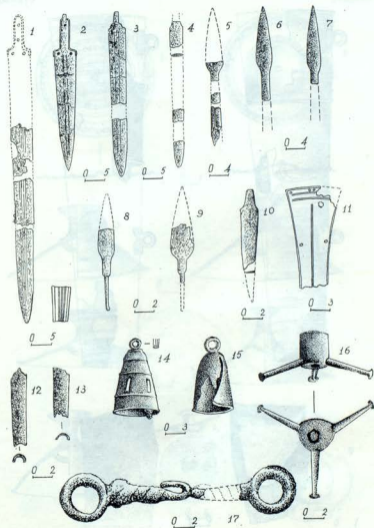
ԱՆՎՈՐՈՒՄ V

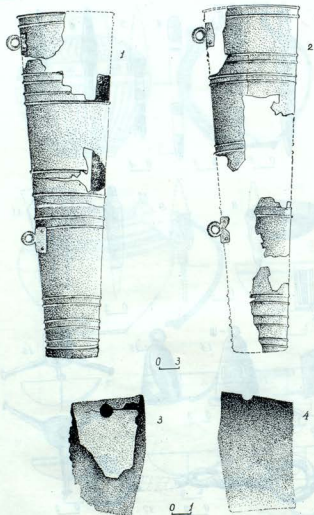
ԱՐՏՈՐԱԿ VI

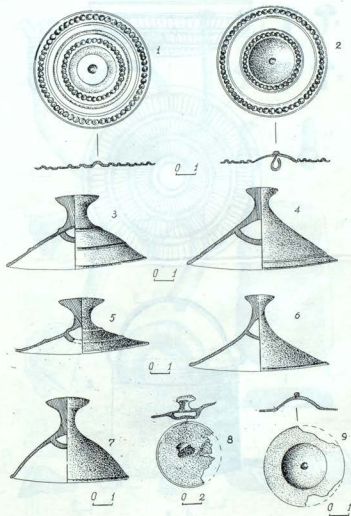
ԱՐՏՈՐԱԿ VII

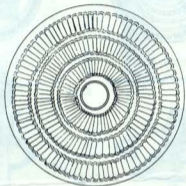

ԱՂՁՈՐԹԱԿ VIII

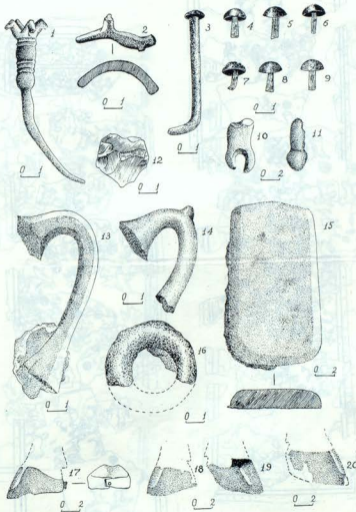

ԱՂՁՈՐԹԱԿ IX

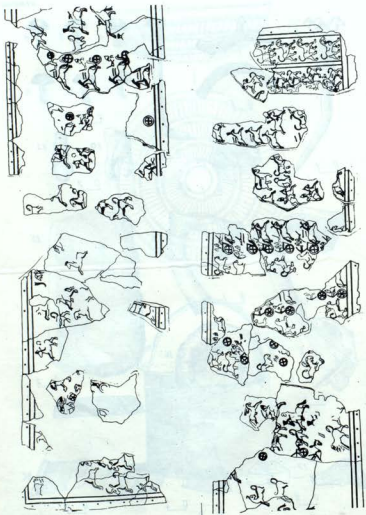

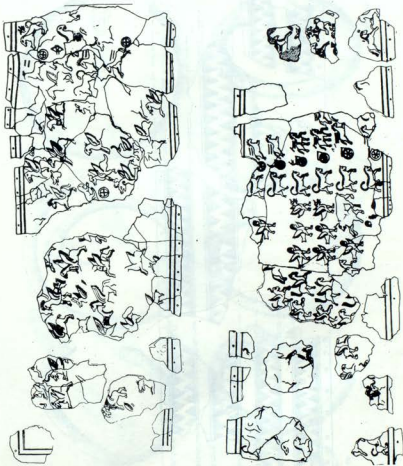
0 2

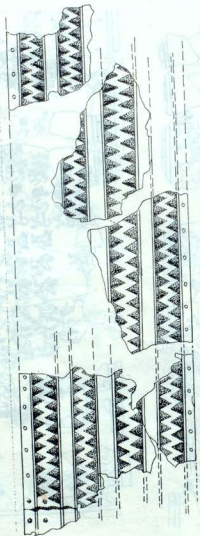
XIX հանրահայտ

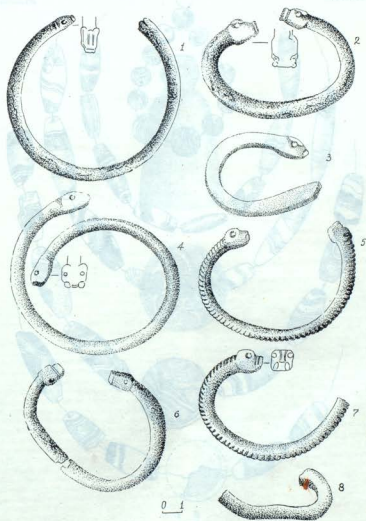
XIX հանրահայտ

Պատկեր XIV

Պատկեր XV

ԱՂՅՈՐԹՅԱՆ XVI

ԱՂՅՈՐԹՅԱՆ XVII

զարդանիշ, ԼԿԳ, հ. 9, 1981, էջ 85-96: С. А. Есенов, М. Н. Петерсова Скандинавские памятники Закавказья, М., 1985, էջ 40-52:
 3. Բ. Կ. Платоновский. Археология Закавказья, А., 1949, ար. 10, 11: А. А. Маршаросский. Археология в эпоху бронзы и раннего железа. Е., 1964, էջ 211, № 83, էջ 272, № 105, էջ 284, № 110, ար. XXX-XXXIX: С. А. Есенов, А. Н. Билосов, С. Г. Ананян, А. Г. Канатян. Երբ. ար. ար. X, № 6, 7: Ա. Ս. Փիլոսոսյան. Մարտյան Արին Երեւանի Լեռնային շրջանի անտիկական հնավայրերի մասին, ՀՀՊՍՀՊԳԻ, ՏՍՄ, է. 1991, էջ 31: Ն. 9. Штернберг. Паркрасовские захоронения в Армянском нагорье, ՏՍՄ, է. 1991, էջ 66-69:
 4. Է. Ե. Платоновский. Васское царство, М., 1959, ար. 40-41: А. А. Маршаросский. Город Тейшебаини, Е. 1961, ար. 17:
 5. С. А. Есенов, А. Н. Билосов, С. Г. Ананян, А. Г. Канатян. Երբ. ար. ար. XVIII: H.-J. Kroll. Grouping and Dating of Bronze Belts, UMCFM, Jerusalem, 1991, էջ 158-159, № 5:
 6. L. Vandenberghe, L. De Meyer. Urartu ein vergessene culture sit het Bergland Armenien, Gene 1982-1983, էջ 147, № 61:
 7. А. А. Маршаросский. Археология в эпоху бронзы и раннего железа. Е., 1964, էջ 212, № 84, ար. XXI, № 19, 20: G. Zeyloun. Deux Inscribed urartian Bronze Armbands, Iran, vol. 37, part 2, London, 1975, էջ 151-154, ար. XXXIX, № 6: С. Г. Артезиан. Азорн Берга I, Е., 1981, ար. 23, № 1: L. Vandenberghe, L. De Meyer. Երբ. ար. ար. 146-147, № 57-59: Ա. Ս. Փիլոսոսյան. Կարմիր Բլուրի քարե զարդանիշները, ՀՀՊՍՀՊԳԻ, ՏՍՄ, է. 1991, էջ 12, 13, 15, 16:
 8. T. Ögütçü. Excavations at Altın tepe, TKRB, vol. 25, Ankara, 1961, էջ 272-278, № 17: Ա. Ս. Փիլոսոսյան. Երբ. ար. ար. 77-78, ար. 28:
 9. С. А. Есенов, А. Н. Билосов, С. Г. Ананян, А. Г. Канатян. Երբ. ար. ար. XII, № 9: R. Marten. Chariot Accessories, UMCFM, Jerusalem, 1991, էջ 71, № 18, 88, № 45:
 10. A. Forest. The Art of Assyria, New York, 1961, ար. 345: G. Zeyloun. The urartian belts in the Adana Regional Museum, Ankara, 1975, ար. 32: O. Manavcelik. Bronze and Iron-Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art, New York, 1988, էջ 428, № 576:
 11. R. Marten. Երբ. ար. ար. 64-65, № 8-10:
 12. T. Ögütçü. Երբ. ար. ար. 278, № 16: Բ. Կ. Платоновский.

ՀԱՐԱՌՈՒՆՏՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԼԿԳ—ՀՀ արհեստի նախարարության գիտահետազոտական կենտրոնի ՀՀՊՍՀՊԳԻ, ՏՍՄ—Հայաստանի հնավայրաբանության համալսարանի հնավայրաբանության մեթոդական կենտրոնի հնավայրաբանության մասնաճյուղի քերականություն
 ՊԲԳ—Մատենա-դարձարարական կենտրոն
 ԲՊՄ—Պետական Գосударственного Музея Третьяков
 СА—Советская Археология
 AM—Archaeologia Mundi
 AS—Assatolian Studies

Васское царство, М., 1959, էջ 170, № 40: R. Piotrowski. Urartu, the Kingdom of Van and its Art, New York, 1967, № 107:
 13. С. Г. Артезиан. Азорн Берга I, Е., 1981, էջ 60, ար. XXXIII, № 4: R. Marten. Երբ. ար. ար. 68-69, № 13-16:
 14. A. Forest. Երբ. ար. ար. 345: P. Caluzyer. U. Seiff Eine Frühurartische Siegesdriftelung, AA, vol. 33, London, 1983, էջ 103-114, № 1: R. Marten. Երբ. ար. ար. 55-56, № 2, 3, էջ 312-313, № 2: E. Haniok und B. Overlach. Zur Funktion einiger urartischer Bronzenagen էջ 131, № 21, էջ 164-165, № 97, 98:
 15. R. Marten. Երբ. ար. ար. 67-81, № 4-10:
 16. S. Miyadale. La scene du banquet dans les centres urartiens, BAOM, vol. 5, Tokyo, 1983, 299-300, ար. 1: C. Jirik. Tische und Tischdarstellung in der Urartischen Kunst, TKRB, vol. 197, Ankara, 1986, էջ 413-445, № 7: R. Marten. Secular and cultic Furniture, UMCFM, Jerusalem, 1991, էջ 252-253, № 51:
 17. R. Marten. The excavations of the British Museum at Toprak-kale, near Van, ար. ար. 12, part 1, London, 1959, էջ 26-31, 40-43, ար. 2-7, 11, 18-21: R. Marten. The excavations of the British Museum at Toprak-kale, near Van-Ashkela, ար. ար. 16, London, 1954, էջ 11-21, ար. III: H. Jansz. Die Kulturgeschichte des antiken Kleinasien, Bonn, 1965, ար. 13, 16: С. А. Барцев. A first season of excavation at the Urartian Citadel of Kayidere, AS, vol. 16, London, 1966, էջ 96-99, ար. 21-23, էջ 47-64, № 55: T. Ögütçü. Altın tepe II, Ankara, 1969, էջ 65-72, ար. XIX-XXIV: Է. Ե. Платоновский. Кайрир Բլուր (Աշտուղ), А., 1970, № 7, 77: R. Marten. More Addenda from Toprak-kale, AS, vol. 22, London, 1972, էջ 171-175: L. Vandenberghe, L. De Meyer. Երբ. ար. ար. 102, 181-186, № 129-137: Ա. Ս. Փիլոսոսյան. Լեռնային շրջանի անտիկական հնավայրերի տրիանգուլ, ՀՀՊՍՀՊԳԻ, ՏՍՄ, է. 1987, № 35-37: R. Marten. Երբ. ար. ար. 246-261, ար. ար. 1-8:
 18. T. Ögütçü. Երբ. ար. ար. 283, № 8: С. А. Барцев. Երբ. ար. ար. 21, № 5, ար. 23, № 1, 2: R. Marten. Երբ. ար. ար. 260-261, № 7-9:
 19. G. Meyer. Ein neolithisches urartischer Beischüssel, DA, Berlin, 1955, էջ 210: H.-J. Kubler. Medallions and Pendants, UMCFM, Jerusalem, 1991, էջ 166-167, № 3: R. Marten. Երբ. ար. ար. 247, № 1-4:
 BAOM—Bullietin of the Ancient Orient Museum (Tokyo)
 BAR—British Archaeological Reports
 DA—Das Altertum
 IA—Iranica Antiqua
 SMEA—Studi Mitologici di Igno-Anticistica
 SRKX—Stadion zur Religion und Kultur Kleinasien
 TKRB—Türk Tarih Kurumu Buletene
 UMCFM—Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium B. C. E.

ՎԱՆՈՏՍՔՈՒՑ ԵՄՈՒՐՆԵ ՀԱՅՈՒՆՈՒՄՆ ԳԵՒՈՎԻՏԻ ԱՄՈՒՆԱՆՔԻ ԶԱՅՈՒՆՈՒՄԸ

РЕЗЮМЕ

Осеню 1979 г., при строительстве дороги близ села Геховит Мартунյանского района РА, у дороги, ведущей от озера Севан к Селимскому перевалу, неподалеку от холма Ал Берд, было разрушено погребное захоронение. Сохранившийся инвентарь этого богатого захоронения состоит из железных (акнина, копья) и бронзовых (ушам, панциряных блях) предметов вооружения и конского снаряжения, металлических частей боевой колесницы (дышло, крепления колес, массивный железный гвоздь), мебели (ножки, стулья, обивка стульев, табурет, тренога и т. А.), бытовой посуды (фра-

менты керамических сосудов, бронзового кушанья) и предметов украшения (бронзовые браслеты, стекальные бусы, костяные подвески типа "домино").

Аналогичный материал из Эрзруин (Арин берд), Тейшебаини (Кармир блур), Аргистехинили (Арманир), Вана, Алтын-тепе, Бостан-кая, Кайадере, Ададжеваза (Артске), Чавуш-тепе (Айкаберд) позволяет предположить, что в Геховитской пещере был захоронен представитель знати Васского царства, и датировать захоронение концом 8-го-первой половины 7-го веков до н. э.

VANTOSSIAN ROCK-CUT TOMB AT GEKHOVIT

SUMMARY

In 1979, in Martouni region (Armenia), on the territory of the village Gekhovit (Sevan basin) at the slope of a hill named Al berd, by accident was discovered a rock-cut tomb.

In the tomb was found a very rich collection of archaeological objects: iron akinak and spears, bronze horse trappings, harness, fitting-disk examples, chariot accessories, parts of furniture, leaf encasings, corner pieces, sheathings and foliate circlets of thrones, footrests, tables, chairs and tripod, stands, utensils, broken parts of clay and bronze jugs. The adornments

were of bronze armlets, beads of glass and bone pendants of domino type.

Similar archaeological objects discovered in Erzbouni (Arin berd), Teyshebaini (Karmir Blur), Argistehinili (Armanvir), Van, Altin tepe, Bostan-kaya, Kayalidere, Adidjevaz (Artske), Chavush-tepe (Haykaberd), provided the opportunity to claim that in the Gekhovit tomb was buried a high class person of great importance in Van's Kingdom. The rock-cut tomb of Gekhovit is dated by it's direct analogues mentioned above the end of the VIII and I half of the VII century B. C.

ԱՂՅՈՒՄԿՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Աղյուսակ 1. Աղյուսակներ թյան հանշեր (Պեղումներ)

1. Պաշտիս-սեփեան, 2-3. Երզնկներ, 4. Վարդահ, 5. Ճարմախ

Աղյուսակ 2. Աղյուսակներ թյան հանշեր (Պեղումներ)

1-3. Չիտանների մասեր

Աղյուսակ 3. Աղյուսակների մասեր (Պեղումներ)

1. Փոսթանան նարմարներ, 2. Չիտ կնարման, 3. Սուշուան կապ

Աղյուսակ 4. Աղյուսակների կանոցի եւ առաջի մասեր (Պեղումներ)

1, 3. Փեփերի բաժանարարներ, 2. Վանույի մայրաքարանդակներ, 4. Վանույի կնարմանուն մաս,

5. Թիլեանի կամ արմինգանի մայրաքարանդակ, 6. Բրուսեի սափորի փրստանա

Աղյուսակ 5. Վանուսպարն եւ սառնաբաժնի մարտակարգների պատկերներ

1. Նեմրոյի, սրբաբնի որմնակար (R. Mether, 1991, էջ 55), 2. Աղյուսակների

անկի (կնարմանուն թյան) (R. Mether, 1991, էջ 62), 3. Տեսաբան Վարդանիսի միջին

բրուսեի քանդակարանից (P. Chahoyan, U. Seiff, 1983, նկ. 1), 4. Աղյուսակների պատկեր

(R. Mether, 1991, էջ 78), 5. Հասոփած Ալյուսակի զանազան բանկարմանում պատկեր

զատու տեսարանից (O. Zaytsok, 1975, սու. 32)

Աղյուսակ 6. Վանույի սարերի նրկաբաժնուներ (Պեղումներ)

Աղյուսակ 7. Վանույի սարերի նրկաբաժնուներ (Պեղումներ)

Աղյուսակ 8. Վանույի մասեր (Պեղումներ)

1. Վանույից սեփեանից, 2-3. Հարյուրանից նմուշներ

Աղյուսակ 9. Վանույից սեփեանից, նոստանների, սրբաբնիցանի պատկերներ

եւ կնարմանուններ

1. Նեմրոյի, սրբաբնի որմնակար (R. Mether, 1965, սու. 16), 2. Վան (կնարմանուն թյան)

(E. Akharyan, 1968, նկ. 55), 3. Ալյուսակների (կնարմանուն թյան) (T. Ozguc, 1969,

սու. XIX), 4. Հասոփած Տեփուսում պատկեր զատու տեսարանից (S. Melyan, 1983,

սու. 1), 5. Ալյուսակների (R. Piotrowsky, 1967, նկ. 26), 6. Սարերի նարմանունից սրբաբնի

նրկաբաժնուներ (Mether R., 1991a, էջ 253), 7, 9. Ա-

ղյուսակ-ներ (կնարմանուն թյան) (C. Oak, 1986, նկ. 7, 8, 8. ճակն Ալյուսակների)

(զանազան 3-րդ) (R. Mether, 1991, էջ 252)

Աղյուսակ 10. Վանուսպարն զանազանների պատկերներ

1. Տեփեանի զատու փայ (S. Melyan, 1983, սու. 1), 2. Արծաթի կնարմանունի կանոցի

փայ (H.-J. Kelber, 1991, էջ 166, նկ. 2), 3. Վան, սրբաբնի կնարմանունի կանոցի

փայ (Meyer G, 1955, էջ 209), 4. Վանույի զատու փայ (P. Chahoyan, 1991, էջ 317, նկ. 4),

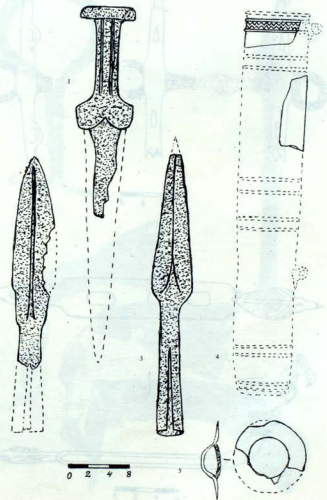
5. Արծաթի մկանային փայ (H.-J. Kelber, 1991, էջ 167, նկ. 3), 6. Բրուսեի թիթեանի փայ

(R. Bannett, 1954, սու. XII, 7, 8. Բրուսեի թիթեանի փայ (Mether R., 1991a, էջ 247, 249),

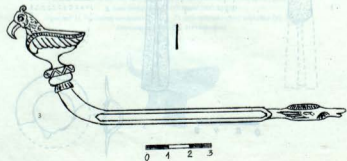
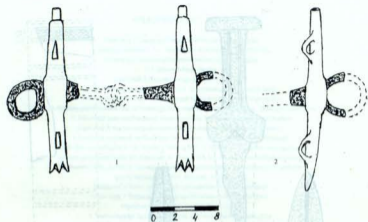
9. Վան-Տեփուսից կանոցի (G. Meyer, 1955, էջ 210)

Աղյուսակ 11. Պեղումների առաջիկաներ (նկ. 1-2), բրուսեան թյան հանշեր (նկ. 3-4),

մարտակարգի մաս (նկ. 5) (Պեղումներ)

ԱՐՁԱՌԱՐԿ 2

ԱՐՁԱՌԱՐԿ 3

ՄՂՁՈՐԱԿ 4

1

2

3

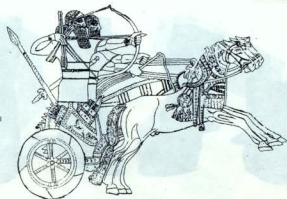

4

5

6

ՄՂՁՈՐԱԿ 5

1

2

3

4

5

ԱՐՁԱՆՈՒՄ 6

ԱՐՁԱՆՈՒՄ 7

ԱՐՁԱՐՈՒՄ Է

1

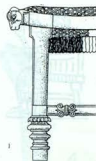

2

3

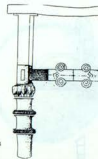
ԱՐՁԱՐՈՒՄ Զ

1

2

3

4

5

6

7

8

9

ԱՊՐԱՊՈՒՄ 10

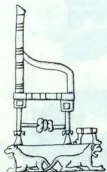
1

2

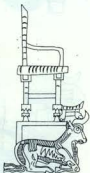
3

5

4

6

8

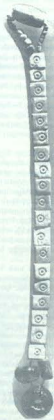

7

9

ԱՊՐԱՊՈՒՄ 11

2

1

5

3

4

Ա. Ս. ՓԻՆԳՈՍՅԱՆ, Լ. Ե. ԽԱՀԱՏՐԱՆ

ԳԵՂՈՎՏԻ ՎԱՆՏՈՍԳԱՆ ՎԻՄՈՒՐ ԳԱՐՄԱՐԱՆԸ

Մասն յնի հարավ-արևմտյան սոփյ ժող համ յն, յնի զնի Սեփնի ժողայնը տակ ճանապարհի աջ կողմոմ, Ներքին Մարտուն շրջանի Գեղովոս գյուղի տարածքոմ, 4կ յնրո՝ անուշ կող ըրի կուտ-ստայնի ստորոտն, 1979 թ. աշնանը, նոր կամրի շինարարության ժամանակ, պատանորք թաղից վանտուպյան (Վիմուր) մի գամբարան: Նրա պարունակությունը կազմը հնագիտական կուտիբի պատկանում մասը գյուղի բնակիչների և սույն կողմի նեղիակների կողմից համբարվել և տեղափոխվել Հայաստանի պատմության պետական թանգարան (ՀՊԳՈ, հավաքածու 2695):

Տեղանի ուղուճարությունից պարզվել, որ գամբարանի համար հարմարեցվել և օգտագործվել է հունձարանի նեղուտերով տեղ-տեղ մասամբ թաղանթված ծայր արևելյան լեռնից բնական խոտը, որը, ըստ գյուղի բնակիչների հարոզման, ունեցել է մոտ 3,0 մ երկարություն, 1,5—2,0 մ լայն, մոտ 2,0 մ բարձրություն, կողմնորոշված է եղել կուտից հարավ և արևելյան կողմի արևելք և կամարանի մուտք: Նման բնական կերպ հասնելու պարի է պատկանում են ավերված գամբարանի մի բանի մնաց թաղանթային վրա: Հստ որում դարձյալ ամենախոշոր կամարանն առանաղից հարավային հասնվածում և կուտիցից պարի նեղիմաստում փորված արևմտական թաղանթների վրայում է և, որ ժամանակին անվանվելիս ըստ ամենայնի հարոզչական նեղ փեղանային են ունեցել:

Վիմուրի գամբարանների վանտուպյան թաղանթի մնաց թաղանթ տեղերի տեղերի են, հասնալ թաղանթի են կերպ մի բանի արևելքի և մասնազանների կարծիքով ամփոփել են Վանի քարանդիկի, արվեստիոնիների և բարձրատեխնիկ անվանյ աշուխները: Նման դամբարանների հայտնի են Վան, Ալեքս, Բուտան-Կապ, Կապու-գիզն, Համբարն (Համբարն), Մամուրիք, Սեփ, Սար, Արշիլիթիթիկ, Գնեչքանի (Մարտի բլուր) հնագիտության և վերաբերում են մ. թ. ա. 9—7-րդ դարերին¹:

Գեղովոսի վիմուրի գամբարանի սերը հնագիտական կրիկի հավաքածունն ըստ վերջինների կրիտական հավաքածուների պայմանագրերեն կարելի է բաժանել 4 խմբի:

Առաջին խմբում առանձնապես են պատկանում ըստ նման խմբի կուտիբի, որոնքում հասնվածն աշի է ընկնում հորիզոնական ձևով վերնամասում, ուղիղ կնիտություն անցնողով բնակում և քրունի հնազորով երկաթի գաղտնի (ճարտ ինտս զատ և պարսկական): Նրա նմանությունը մասնազանն գրավուտային մեջ հայտնի են ավերված, անվանը (աղ. 1, նկ. 1): Նման

դարձյալներն ու արքը ըսել տարածում ունեն Կովկասի (Բրիլի, Զիլ, Սուխում, Մախոբ, Միմարոս, Մառի, Գիզն, Գուպդիտ, Նեղովոս), և Հայկական լեռնաշխարհի (Մարտի բլուր, Մուսիկեր, Սեփաններ, Գետաղի, Ամրիթյուն) համատեղական հնագիտական ուղաձևաններում, ըստ մասնագետների իրեն զրա հարմ ևն սկյութական վերագործության առանձնատարությունները և թվագրվում են մ. թ. ա. 7—5-րդ դարերով²: Դասակն կատարվածով Գեղովոսի գաղտնի հասնվածն մոտ է մ. թ. ա. 7-րդ դարի հնագիտական համայնիներից (Գնեչքանի, Բրիլի, Ամրիթյուն) հայտնաբերված օրինակներից:

Սպասանուտային հաղորդ նուշները 27-28 մ երկարություն ունեցող կտրվածքային երկաթի երկու նեղակներն են (աղ. 1, նկ. 2, 3): Դրանցից առաջինը ռուսացի կնեստրական որով օժտված անբնական լայնակ են, իսկ երկրորդը հաստությամ շեղանկան է: Նման նեղակները լավ կայուն են Հայկական լեռնաշխարհի (Մարտի բլուր, Երևանի Ավտոագրանայ գործարանի գամբարան, Էրեբունի, Գյուրի, Բյուսուր, Կուրյան, Դիբեղ) և մասնաղիտային Օնուսի ավազանի (Նորասու, Արժագար, Մարտիբլուր, Ապրիտան) բնամասնական հնագիտական համայնիների և թվագրվում են մ. թ. ա. 8—7-րդ դարերով³:

Ապասանուտային են վերաբերում նաև Գեղովոսի հայտնաբերված քրտնի կամարնի բնեղները (աղ. 1, նկ. 4): Դրանցից մեկը, ըստ ամենայնի, կամարանի կրիկի եզրի մասն է կապել, որպիսյան հորիզոնական կրիկ սեղմով բաժանված է գտնիների և վերին մակերեսի զապարեկով ինքն աղբյուր փորագրել հանունների հորիզոնական սարքի և կրու: Այս նախը հասնվածում է նաև Կուրյանի բլուրից հայտնաբերված կամարանների զրա և մեծ մասամբ երկրում է մարտանակ և կամարանների ներկայացուց զրաբից անտարբեր⁴: Նույն նախը են կրու մեծ երեսնի Ավտոագրանայ գործարանի առանցքում պնդված վանտուպյան գամբարանի սպասանումով, ինչպես նաև Ամարիկի թանգարանում պահվող և Ապրտի 2-րդ հանագրի պահանարանում կրու գտնիների բնեղները⁵: Գեղովոսի վիմուրի գամբարանի հայտնաբերված և պատկանում են օրինակների մեջ առանկ մեծաբնական ձևու առաջինի և մարտանակից տարբեր մասերի բրտակ և երկաթի մասոցների են: Առաջինի և հուղերեղների մեջ քրունաներն են իրեն տարբեր անվանի մասերը (աղ. 2, նկ. 1—3): Դրանցից առաջինն օղակաձև վերջույթներ ունեցող երկաթի երկմաս

ներկայացված օրինակների ունեն տարածման սեփականության Արշիլիթիթիկի (Մարտի), Արտագրանի (Նեղի), Նորասու, Գիզնի (Գետաղի), Արտագրանի (Նեղի) Նորասու, Գիզնի (Գետաղի) կրիկ, որոնք ինքնավորման միակ կերպը պատմաճարտապետի մեկ անորոշության տարածմանը պարագան է (մ. թ. ա. 8—6-րդ դարերից) որոնքից Վանի թաղանթային մի մասն էր կարծում: Այդ պատճառով Ռուստոտիկի հանդերձր վաղ երկաթի դարաշրջանի մ. թ. ա. 11—9-րդ դարերի կրիկների հարաբերակ մ. թ. ա. 11—9-րդ դարերի նախաձևայնարար է իրագործել ոչ թե ըստ առանկնի կուտարանների (Ալեքս, Արշիլ, Մամուր, Գետաղի, Համու), այլ քրունով հուտարաններից հայտնաբերված գաղտնի միջնակված ցուլաներից կատարված սեղանաձև սեղանաձևի հիմն աշխ ընդունելով որպես տեսակորտ, որի նեղից զրա կարելի է դիտարկել ուղարկողների դարաշրջանի գաղտնի Անարատիկան տարբերությունը իրեն ընդհանրությունները: Նշելի, որ կամարանի ցուլաներից որպես պատմական սկզբնաղբյուր, միանշանակ համարելի են:

Աղյուսակ 2

N թանգարանի	Մարտանակ 1		Մարտանակ 2		Միջարան		Համու	
	X	n	X	n	X	n	X	n
Տրանսպարանային խումբ								
1.	187,8	5	190,8	6	186,4	9	198,4	18
8.	141,0	6	141,4	7	139,3	10	140,8	17
801.	76,1	5	73,3	4	74,7	9	74,0	9
17.	133,6	3	136,4	3	133,6	8	136,0	11
9.	96,6	5	96,4	5	96,0	9	98,5	17
45.	130,5	4	136,6	6	129,4	7	134,4	15
46.	73,6	6	73,6	6	73,4	6	74,4	9
77.	142,0	5	138,0	5	141,4	5	137,0	18
~m.	123,0	3	122,2	5	123,1	6	122,6	7
9.	41,7	4	41,8	6	41,8	6	41,5	9
52.	34,7	3	32,6	6	41,8	6	33,5	6
54.	24,5	3	23,9	2	25,2	5	23,8	11
55.	31,7	3	31,3	6	32,0	6	32,5	10

Մասնակ խումբ

1.	178,7	5	184,8	8	179,1	9	182,0	15
8.	135,3	3	136,2	8	135,4	8	136,5	15
67.	73,2	1	72,2	8	73,4	7	75,9	13
17.	117,5	2	120,9	7	118,0	6	119,4	10
9.	99,7	3	95,5	8	96,5	10	94,1	14
45.	117,0	4	121,1	7	117,1	10	127,3	14
46.	65,3	5	66,9	7	68,8	7	70,4	7
47.	118,5	3	115,7	6	117,9	4	117,6	12
~m.	121,0	1	121,6	5	118,1	4	117,6	12
31.	39,8	2	40,4	7	40,8	8	41,3	8
52.	32,3	3	33,6	6	32,6	8	34,1	9
54.	25,0	3	24,3	6	23,7	7	23,3	6
55.	43,8	3	49,3	7	42,4	7	51,1	8

Աղյուսակ 3

N թանգարանի	Մարտանակ 1		Մարտանակ 2		Միջարան		Համու	
	X	n	X	n	X	n	X	n
1.	174,4	176,7	182,0	185,6	184,4	184,7	184,7	184,7
8.	134,5	135,4	137,1	138,4	139,3	144,2	74,7	79,3
801.	73,9	130,0	130,0	136,7	136,6	136,6	136,6	136,6
17.	126,0	75,4	77,3	73,7	73,7	73,7	73,7	73,7
9.	94,1	96,3	99,0	98,3	98,3	98,3	98,3	98,3
45.	122,0	68,3	73,7	73,1	41,8	41,8	41,8	41,8
46.	66,6	117,1	127,3	136,3	129,4	137,0	137,0	137,0
77.	141,3	48,0	43,0	41,5	39,4	39,4	39,4	39,4
~m.	121,0	32,6	34,5	32,7	33,6	33,3	33,3	33,3
9.	34,3	23,7	24,5	23,7	23,8	23,8	23,8	23,8
52.	40,4	40,2	52,0	32,2	32,2	32,2	32,2	32,2
54.	24,5	137,9	139,2	132,5	141,5	137,0	137,0	137,0
~m.	117,6	118,1	122,0	116,5	125,1	122,6	122,6	122,6

Համաձայնական վերնուտային (աղ. 1) տարածքային խմբի համար առանձնակալին ուղարկված հավաքածու առաջին նեղակներից (45), դիմելով կտրված հորիզոնական անցնելուների (77) փոփոխությունը, ճակատանի (9) և գաղտնապատված (17) տրամագծի ավիկ ինքն աղբյուր: Նույն համաձայնական կտրվածքի համար, ըստ պատկանից տրամագծի (45), թաղանթային աշ տարբերություններ: Միջնակված ցուլաներից (77) կրու կտրված տարբերություններ չլինել են, և համաձայնականություններն այս ամպորայում մասն որևէ նախը չլինում մասնի անցնել և ճիշտ չի լինի: Շեղանկային համակարգի, ըստ խմբիցի գաղտնապատված, տարբերակ ունեցող համար (աղբյուրում է Գիզնի թանգարանում) ներկայացված ուղարկող Համու և Նորասուի վաղ երկաթի-գաղտնի հավաքածուներից (աղ. 2):

Ուղարկողների դարաշրջանի գաղտնապատված կուտիբի ընդհանուր Անարատիկան կարգավորում տարբերվում է Համուի հավաքածուից այստեղից

Աղյուսակ 3

N թանգարանի	Մարտանակ 1		Մարտանակ 2		Միջարան		Համու	
	X	n	X	n	X	n	X	n
1.	0,81	2,21	2,42	2,36	1,00	2,06	1,19	2,07
8.	6,04	2,30	0,28	2,36	0,75	2,06	0,86	2,08
17.	0,96	2,31	2,28	2,09	1,45	2,11	0,66	2,14
9.	0,07	2,31	1,44	2,26	0,88	2,06	2,23	2,07
45.	1,82	2,31	2,03	2,36	2,14	2,09	1,53	2,07
46.	1,17	2,37	1,19	2,31	0,52	2,16	1,14	2,18
52.	1,16	2,37	1,57	2,31	0,43	2,18	1,03	2,18
54.	1,36	2,37	1,66	2,31	0,39	2,14	0,52	2,18
55.	0,34	2,40	1,08	2,37	1,44	2,14	0,23	2,16
~m.	1,36	2,37	1,66	2,31	0,39	2,14	0,52	2,18
77.	1,43	2,33	1,00	2,36	1,78	2,06	0,80	2,10
~m.	0,71	2,45	0,10	2,38	0,83	2,20	0,15	2,26

վերնուտայինների նման արդյունքներ ունեցողով հարմար է Ռուստոտիկի, որ ուղարկողների գաղտնապատված խմբիցի գաղտնի ընտանրանում են ցայտուն ներառված թաղանթ, որով և առանձնապես են միջնուտայիններից: Այս տարբերությունը մեկ սեղան և փոստովով է, երբ համաձայնում են կրու:

գամբնացալոյ ներս տարբեր ուրարտական և միջուրարտական խմբայն թարուհներն իսկապարհով կարծիք համարելով հազարամեակները: Ինչոյ տարբեր կարծիքն ընդհանուր գաղափարն ստանձնացողն ենք ուրարտական մեծ առանձին խմբայն թարման (Նորասուս 1) գտածոները՝ որպես դիտարկումների համեմատական միասոր: Եւսկի գամբնացալոյ միջուրարտական մեծ խմբայն թարուհն զանգեմ գանդերը (Նորասուս 2) ուսումնասիրել է Կ. Անթրանկը: Հարկ է լինել, որ վերջինս, ինկնելով ամբողջ գամբնացալոյ համար Հ. Մարտիրոսյանի մշտնադաժնախաղաղութայն վրա, սովել է նորից անդրջ խմբարուիչուն՝ մ. թ. ս. 10-6-րդ դդ.: Հ. Մարտիրոսյանի ուսումնասիրած Նորասուսի գամբնացալոյն համայնընդը թվագրված են վաղ երկարի դարաշրջանով: Նորասուսում ինքնահակ գեղանկարներում ուրարտական շքանկն բնորոշ գտածոներ ձևան: Հնուարար, կարող ենք գտած լինել, որ ինչպա համաժամուն ուրարտական թարուհներն չի իսկապարհով: Նորասուս 1-ի գանգերը Նորասուս 2-ից տարբերվում են համակարգների ճիշտ այն համակարգով (1, 17, 45), որոնք ստանձնապատ Հռոմի և ուրարտական դարաշրջանի գանգերի միջնակցված ցուցակիչների ստացույթայն մասնավոր (առ 3): Ոնն այս տարբերությունները միմեակարարն չեն արժեքավորվում (ներկ գաղափարական կարծիք է փորձարկիվ են, բանակը էր բազալարուն կարծիքը ներկապարհապատկարպես պահանջներին, իսկ այն բանաձևը, որով ստացվում է ստորաբանկումում են զուգորդվող տվյալները, պայմանավորված է դիտարկումների թվով), միջին ցուցակիչների սակ տվյալիտական համեմատաբանք սակում ուրարտական գամբնացալոյն թարգմանիչը ներկայումս չունի անկասկալ: Այսպիսով, եւսկի գամբնացալոյն մասնական ստուգման ամենաբանարտն իրար հարցողող երկու խմբայն թարուհներն զանգեմ կարծիք ստացողք մեծ անգամ են հաստատում է ուրարտական դարաշրջանի համաժամուն հարաբերական կրթավարձությունը: Միջնակցված ցուցակիչների համեմատական վերլուծությունն զատ, ստացվել ենք նաև հավանելներին ստանձնանք սրամաժափ որպես համեմատական խոս օգտաբերովիվ եւսկի Հռոմի կարծիքն տվյալները: Տգալարտույն կարծիք անստանձնական ցուցակիչների համեմատական գրաֆիկական պատկերացրը պարզորոշ ցուցադրում է ուրարտական համաժամուն գրկն կառուցելուց հետո թարման կերպերի անստանձնական սրամաժափ որոշակի համակարգի հետ, բայց գաղափարների և ճակատողի լայնական սրամաժափ (Տար, ստանձնակ թայվածի) կրկարտույնի (55): Ուրարտույնները չեն զերապարհում երկր միջնամարը: Կանայն կարծիք համեմատական մասնակն նկարագրելու արժեքը զերապարհող համակարգի թիրխն ավելի մեծ է դիմային կերպերի թարմ հավանելները (45, 48, 51, 52, 54, 55): Եւսկին երկում է գրաֆիկական գտնվելից, համակարգ

տրտվածայն սրամաժափ (45) նկարագրելու չափի ստանձնակ շնորմ է տալիս (նկ. 1): Այսպիսով միակ հավանակ տարբերությունը, որը հաղորդել բազմաուղիք տարբեր մարգարակներում, կարողանում համեմատական վերլուծությունը բնորոշում, ուրարտական մասնակարգայն գաղափարական ընտրողի նկարագրություն է, որով այն տարբերվում է անմիջապեսերին նախորդող սրամաժափական վաղի (վաղ կերպերի դար) անմիջապես կարծիքը: Այս գաղափարական սրամաժափ (45) կարգաբանական (ստանդարտական) շքանք արժեք ունի: Կերպերն կարող են անմիջապեսերին է արժեք են անմիջապեսերը, որի նկարական միտումը բնորոշում է կրթավարձության շքափուլայն ձևափոխությունը: Եւսկին, որ ցանկացած շքափուլայն ձևափոխություն (գրաֆիկայում, բարկիկնապայում, արանկարում) պահելվումն է գործընթաց է, ունի համամարդկայն դրսևորում: Բնական է, որ ինչպաբանական բնույթի այս կար գործընթացի լայն կերպ մեծ էրկնեմական տեղադրանքի և սրամաժափի այ իրապարհունքների զորի բացասախաղած յուրաքանչյուր դարձում կերկերն ունեցում է նմանակարգում է արտեղծում: Կարծիք է արդյոք ստորաբանկում այս կարճ մասնակարգատվածում ունի ունեցած ձևափոխական փոփոխությունը՝ դիտելին կրկնակ նկարապատ, մեկտարանկ այլ մարդկայն կարծիք ներկայող՝ համակարգ նկարի ստեղծել այն հանգամանքով, շեղուկ մարդկայնի ստեղծումական թարմ կարը, հանձնա մարգարակայն վերլուծությունների մասնակակ այն դիտարկել են որպես էրտաբանարկայն սրամաժափ: Գրկախաղար Արևմտայն Հայաստանի տարբերք մ. թ. ս. 8-6-րդ դարերի համաժամարտական կարծիք գտնական շքանակայն մեծ չեն արված, և անհնարավոր համեմատական տվյալներ չունենք: Ուսով վերաժայն տվյալների մեկտարակակ համար ստանձնահատուկ կարտույթուն է ստանում ինչոր աստիպա նեամարգարակական հավաքածուներ պարտուրիվ համակարգի նկար մշտնադաժնախաղաղական պատկերակարգայն հարաբերի ուրարտական: Դամբանակակ կառուցելուց հետո թարման կերպերի համեմատական բնույթությունը կարողանություն է սովել փաստել, որ Կանի թագավորություն տարածելից կայունի թարմաներն ունենն՝ սկզբուրեղին տարբերություններ, որոնք պայմանավորված լին, թերևս, տերություն էրկնեմական, հասարակական-տնտեսական և մշտնաբանի անստանձնական թարմ:

Քննարկող խմբայն դիտարկումներով համայնը կառուցողական ստանձնահատուկություններով միայն որչին ձևաբանական միասուններ են, այն նկարական ու տարածման որոշակի արդևորում ունեն: Երկնապարիվ կարծիքն անսկզող հարաբերականից ինկնելով կարծիք է մասնավորել անսկզող:

ա) Ուրարտական վերնակարգի համար կրկնական են համաժամուն համակարգ միասուն անսկզող կառուցողական թարմաները, ինչպիսին է Գեղարկուն գամբնացը: Շաժր այն կրթավարձ էր, և դատարար

յուրներն անկ թարմակների կրթավարձակ շքաք, լայն համակարգի կարծիք, կարողան չէ: Հարուստ և շքաք զույգով եւսկապող գամբնական տվյալները կարողան Գեղարկուն՝ Փայան է, որ Այ թերս ամբողջ շքաքարում ուրարտական երկնեմներին վաղ կարող բնորոշ թարմաներ են կառուցվել: Կերպերը անձամբնած թարմաների մակարանի վերաժայն թարմ սրամաժափայն հաստեղ չէ և հանդես է գալիս մ. թ. ս. 8-րդ դարից, երբ այն բնույթվում է Կանի թագավորության կարձում:

բ) Հայաստանի ստաժամուն սիջակում անկասկող կրթատանի թարմաները մինչ օրս փաստագրվել են միայն Միդլիշիլիիլիում: Հ. Մարտիրոսյանի կարծիքով, կրթատանի թարմանի շնորհյուններն անկ ընկած այս արտեղծելիք աստիպայն են բարաք կառույց գրկնեմները: Կերպն տարբերակն բազմակարգի կարողան գույգով կրթատանի թարմաներ են սիջակել, որ ինքն է տալիս նկարագրուկ վերաբանկիչների ստացույթուն այս տարածքում: Մի միայն զերտ և կամ արտեղծել կրթավարձակում: Հարկ է լինել, որ միջուրարտական հուշարձաններում կարողանի թարմանի հայտնել մ. թ. ս. 8-րդ դարից արանկ հանդես գող կարողան էր թարմանի թարմանակ Կանի թագավորների՝ երկր տարբեր համակարգի կամ ուսմական արտեղծակներին հետո բնույթայն կամ անգամներ վերաբանկեմները թարմարտակայն: Կրթատանի թարմաներ մ. թ. ս. 3-րդ հազարամյակից շալունի տարածված են Միջագրերի, Ասորիքի, Փոքր Ասիայի արևմտայն և միջուրարտական շքանկներում: Անկասկալ է, որ Արգիլիիլիիլիում կարանկեղով թարմն մարդկայն միջին վերաբանկեմից պարտ է փոխուր Հայաստան (նախաժայռիկ հարաձգ արևմտայն և արևմտայն ստանձնակայն տարածվածներում: Այն են վերաժայն Միդլիշիլիլիլի: Թարմ և Մուսալ երկրներին մեծ շքանակայն մարդկայն վերաբանկեմները կրթատանի թարմանը, ինչպիս և այն հանգամանքով, որ կրթավարձ մարդկայնական տիղիքը վերաբանկեմները արդևորել են Առաջարկող Անթայի տարածքը, ինչուպով միջին Հայաստան կանախարկ:

գ) Կրթատանի և Արտաժայնի դամբանակայն տերում ուրարտական թարմաները կառուցվել են ոչ թրտելի և վաղ երկարից ցարերի թարմարկներին դամբանակներում: Շնորհապարհ կրթատանի դամբանակները չեն կառուցվել: Ուրարկն թարմաներ կարողան համար նախաժայռի թարմակայն կառուցող զույգը բնույթայն է տարածել մշտնադաժնախաղաղական տարբեր փոխելով այն կրթատանների բնույթը կերպը է: Շարման ավելանական թարմ շքափուլայն պահանջներն ուրարտական մասնակարգը թերևս պատանական չէ և կարող է

թարմարկիվ միայն թարման մեկն կրկնակարտույթունը: Կարմարկայն համայններին այս համաստակ վերաժայն կարող թույլ է տալիս սակ, որ կրթավարձում ստանձնակում են:

1) վառուտայն մշտնաբանի բնույթը կարողանները (Գեղարկուն), որոնք փաստում են այն մշակարծիք կերպը լինելու արտապակ, 2) վառուտայն մշտնաբանի բնույթը՝ վերաբանկեմներ թարման մեկն ստանձնահատուկությունները մարգարակայն կարձանները (Միդլիշիլիլիլի): Հնամարդարական տվյալները, սակարկի կիսատարաններին և կերպարական համեմատական գրկապարհներին արհապարհով, մեկ անգամ են փայտում են ընտաժայռիկն արևմտայն և հարավ-արևմտայն ստանձնակայն տարածվածից մարդկայն կամ կարծիք վերաբանկեման կարողանությունը:

3) տարածաշրջանի թարմ գամբնակայն կրթատանները, որոնքում փաստում է բնույթական և տեղաբան մշտնաբանի փոխկրթավարձակ պարտուն:

Ուրարտական մշտնաբանի դրսևորանքն այս համակարգայն ունեկարիվ հարկ է նշել նաև, որ կանախարկայն գանգեմ մարգարակական կրթարկն ստանձնահատուկություն փաստելով մեկ համակարգով (արտաբանից սրամաժափ) 45): Մուսալ թողը չաժարկայն տվյալների տարածքան արտաբանակայն պարտուն խոսում է կերպի չաժր (ներքաղալ Արարատուն) մ. թ. ս. 11-6-րդ դդ. մարգարակայն միայն համեմատաբան մասին: Համակարգը ընդգրկում է Հայաստանի գաղափարական համաժամունների բնույթը (զույգ թրտակ արարի միջին երկր օրին), ձևափոխական ստուգով գրկապար համակարգի՝ կրթատանի թարմ (գեղարկուն կերպերի թարմարկայն) 48) անկարծիք լինելը: Փաստ, որ կարողանություն է տալիս տարածել մ. թ. ս. 8-6-րդ դդ. մարգարակայն կրթարկն նկարագրում է կարողանի փոփոխարկայն թարմարկայն տեղաբանի կրթավարձակ մարգարակայն այլ՝ կրթավարձ տիղի կրթարտակայն:

Ամփոփելով կարող ենք եւս, որ կանախարակական կրթարկի վերաժայն կարողան կարողանություն է տալիս մ. թ. ս. 8-6-րդ դդ. տարածաշրջանի համար փաստում մարգարակայն կրթարկն և որպես արդարող տեղանկ կրթատանի ստանձնակ կրթարկներին մեծ որոշ փոփոխություններով հանդես գրկում է միտմ կրկնակարգը: Հնամարկայն կրթարկի վերաժայն կարողանի համար փաստում կարողանարկում և կառուցել մշտնաբանի հետը կրթարկայնակարգը: Արարտան փոխում են այն թերևս արարտագրվում է թարմարկայն կրթարկայնակարգ վերաբանկիչների: Հնամարդում կրթարկում է բնույթական և տեղաբան մշտնաբանի փոխկրթավարձակ:

Հրատարակիչ՝ «Հայկական բաներ» լուսամասի հանդիսակալը:
Հրատարակչական խումբը՝ ընդգրկված էր Վրացի, արժեքներ Հ. Ս. Բարսեղյան (գլխավոր),
Վ. Բ. Բաղդասարյան (խմբագիր), Գ. Ս. Չիլիկյան (խմբագիր),
Ռ. Խ. Չափրյան (տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագիր),
Ս. Հ. Կարապետյան (կազմակերպիչ):

Համակարգչային աջակցություն՝ Ս. Հ. Կարապետյան (համակարգչային գեղարվեստական կազմակերպիչ),
Ս. Հ. Կարապետյան, Ռ. Ե. Կարապետյան,
Ռ. Ջ. Կարապետյան, Ս. Ս. Կարապետյան, Ս. Ս. Կարապետյան, Է. Ս. Կարապետյան:

Издатель: военно-научный журнал "Авгаган банак".
Издательская группа: доктор политических наук, профессор Г. С. Կոչարյան
(руководитель),
В. Х. Багдасарян (редактор), А. С. Чиликян (редактор),
Р. Х. Чапурян (технический и художественный редактор),
С. О. Нарезян (художник-оформитель)

Компьютерный персонал: С. О. Ավոյան (компьютерное художественное оформление),
Մ. Ա. Կարապետյան, Ք. Ե. Կարապետյան,
Կ. Յ. Կարապետյան, Մ. Ս. Կարապետյան, Ս. Ս. Կարապետյան և Յ. Ս. Կարապետյան

Հանձնվել է շտաբային 5.06.1995: Արտատպանքի է սուղարտվել 29.06.1995: Գույքի օժտմանը:
Տարածումը՝ 60x90: Հրատարակչական 13,0 մամուլ (7,5-ը՝ տեքստ, 5,5-ը՝ նկարներ), պարունակական տարածված 13,5 մամուլ:
Տարածվածը՝ «Կայսր» և «Կայսրիկ»: Տարածվածը՝ «Կայսր»: Տարածվածը՝ 300: Կիրք՝ պարունակային:
Տարածվածը՝ «Կայսր» և «Կայսրիկ» է ՀՀ, Եվրո-ՊԵ հարկի պահպանմանը:
Տարածվել է Ստեփան Վրացիներից: տեղի կրթական հաստիքի տարածվածը:

Сдано в набор 5.06.1995. Подписано к печати 29.06.1995. Бумага офсетная.
Формат 60x90 1/8. Издательских 13,0 листов (7,5 текста, 5,5 рисунков). Условно-печатных 13,5 листов.
Шрифт "Таймс" и "Балтика". Печать офсетная. Тираж 300. Цена договорная.
Набор осуществлен в ВЦ ПШ ВС РА.
Напечатано в типографии образовательного комплекса им. Мхитара Себастиаци.